

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra politologie

Bakalářská práce

2022

Lukáš Vošček

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra politologie

**Vláda Marca Aurelia aneb stoicismus v politických
rozhodnutích**

Bakalářská práce

Autor práce: Lukáš Vošček

Studijní program: Politologie a mezinárodní vztahy

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Halamka, Ph.D.

Rok obhajoby: 2022

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 2. května 2022

Lukáš Vošček

Bibliografický záznam

VOSČEK, Lukáš. *Vláda Marca Aurelia aneb stoicismus v politických rozhodnutích*. Praha, 2022. 58 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Tomáš Halamka Ph.D.

Rozsah práce: 101 145

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá filozofií a vládou římského císaře Marca Aurelia. Cílem této práce je zjistit, jak stoická filozofie ovlivnila Marca Aurelia a jeho politická rozhodnutí. Ačkoliv bývá obecně považován za představitele stoicismu, práce v prvním bloku zkoumá, do jaké míry, případně zda vůbec, stoikem byl. V úvodu je tedy popsán stoicismus obecně, načež navazuje představení dvou zástupců mladší stoy – Senecy a Epiktéta, z jejichž myšlenek práce v následujících částech čerpá. Jejich stoické myšlenky jsou porovnávány s filozofickými úvahami Marca Aurelia, které jsou obsaženy v jeho jediné filozofické knize – *Hovory sobě*. Myšlenky tohoto díla jsou v práci detailně analyzovány za pomoci kvalitativní obsahové analýzy. Na základě této části zabývající se samotnou filozofií je možné zodpovědět první výzkumnou otázku, tedy do jaké míry byl Marcus Aurelius stoikem. Ve druhém bloku pak práce mapuje důležitá a kontroverzní politická rozhodnutí, která Marcus Aurelius za své vlády učinil. Poznatky získané z historické literatury jsou doplněny vlastní interpretací provázanosti se stoicismem, což vytváří podklad pro zodpovězení druhé výzkumné otázky, tedy do jaké míry byla císařova politická rozhodnutí ovlivněna filozofií stoicismu.

Abstract

The bachelor thesis focuses on the philosophy and government of the Roman emperor Marcus Aurelius. The thesis aims to find out how Stoic philosophy influenced Marcus Aurelius and his political decisions. Although he is generally regarded as a representative of Stoicism, the first section of the thesis examines to what extent, or whether at all, he truly was a Stoic. This part begins with a description of Stoicism in general, followed by an introduction of two representatives of the Late Stoa, Seneca and Epictetus, whose thoughts the thesis draws on in the following sections. Their Stoic ideas are compared with the philosophical reflections of Marcus Aurelius, which are contained in his only philosophical book – *Meditations*. The thesis analyses the thoughts of the book in detail using qualitative content analysis. Based on this section dealing solely with philosophy, the first research question can be answered, i.e., to what extent Marcus Aurelius was a Stoic. In the second section, the thesis traces the important and controversial political decisions that Marcus Aurelius made during his reign. The insights gained from historical literature are enriched with the author's interpretation of the interconnectedness with Stoicism, which forms the basis for answering the second research question, i.e., to what extent the emperor's political decisions were influenced by the philosophy of Stoicism.

Klíčová slova

Marcus Aurelius, stoicismus, filozofie, Římská říše, císař, vláda, politická rozhodnutí

Keywords

Marcus Aurelius, Stoicism, philosophy, Roman Empire, emperor, reign, political decisions

Title

The Reign of Marcus Aurelius: Stoicism in Political Decisions

Poděkování

Tímto bych chtěl poděkovat především svému konzultantovi Mgr. Tomášovi Halamkovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady při psaní mé bakalářské práce. Dále bych chtěl poděkovat své rodině a přítelkyni za neustálou podporu, bez které by tato práce vznikla jen těžko.

Obsah

Úvod.....	10
1. Vymezení tématu a metodologie.....	12
2. Stoicismus.....	14
2.1 Obecná charakteristika	14
2.2 Vymezení představitelů.....	16
2.2.1 Lucius Annaeus Seneca.....	16
2.2.2 Epiktétos.....	17
3. Hovory sobě.....	20
3.1 Kniha první.....	20
3.2 Kniha druhá.....	20
3.3 Kniha třetí.....	21
3.4 Kniha čtvrtá.....	22
3.5 Kniha pátá.....	23
3.6 Kniha šestá.....	24
3.7 Kniha sedmá.....	24
3.8 Kniha osmá.....	25
3.9 Kniha devátá.....	26
3.10 Kniha desátá.....	26
3.11 Kniha jedenáctá.....	27
3.12 Kniha dvanáctá.....	28
4. Srovnání filozofie Marca Aurelia se stoicismem.....	30
4.1 Vesmír/příroda.....	30
4.2 Náboženství/bůh.....	31
4.3 Jak správně žít.....	32
4.4 Smrt.....	32
4.5 Sebevražda.....	33
4.6 Vztahy s lidmi.....	34
4.7 Vášně/hněv.....	35
4.8 Politika.....	36
4.9 Válka.....	37
4.10 Do jaké míry byl Marcus Aurelius ovlivněn stoicismem?.....	38
5. Politická rozhodnutí Marca Aurelia.....	40
5.1 Pronásledování křesťanů.....	41
5.2 Válečné období.....	43
5.3 Finanční krize a reformy.....	45
5.4 Státní zřízení.....	46

5.5	Zvolení nástupce.....	48
5.6	Porovnání politických rozhodnutí Marca Aurelia s jeho filozofickým myšlením	49
Závěr		52
Summary		54
Seznam zkratek		56
Použitá literatura		57
Knižní zdroje		57
Internetové zdroje.....		58

Úvod

Marcus Aurelius je historiky označován za jednoho z nejschopnějších císařů Římské říše. K tomuto označení mu mohl značně dopomoci fakt, že se během svého života nejen vzdělával v oblasti stoické filozofie, ale také se podle ní snažil žít, což je nám prezentováno ve filozofické knize *Hovory sobě*, kterou po sobě zanechal a v níž si formou poznámek sobě samému připomínal, jak správně žít. Stoicismus byl ve své době nejvýznamnějším filozofickým směrem, který ovlivňoval (nejen) politické osobnosti napříč dějinami. Mnohé stoické myšlenky jsou považovány za nadčasové, a tak je tato filozofie aktuální i po více než dvou tisíci letech od svého založení, a to i díky navazujícímu neostoicismu, za jehož zakladatele je považován filozof Justus Lipsius, který žil ve druhé polovině 16. století (Longley, 2020). Stoicismus má své zastoupení i u současných filozofů, přičemž mezi ty nejuznávanější patří například Martha Nussbaum, která se o stoicismus aktivně zajímá a řadí se pak mimo jiné také mezi neo-stoiky (Evans, 2012).

Stejně jako samotný stoicismus neupadl v průběhu století v zapomnění, i jeho politický přesah pozorujeme napříč historií – od vlivu stoicismu na způsob vládnutí antického císaře Marca Aurelia po smýšlení politických lídrů moderní doby, mezi něž patří například prezidenti USA George Washington nebo Theodore Roosevelt, kteří se studiu stoicismu věnovali a řídili se jeho zásadami (Witscher, 2019). Podle Marthy Nussbaum měl stoicismus silný vliv nejen na George Washingtona, ale na všechny Otce zakladatele¹ (Evans, 2012).

Tato práce se však bude věnovat stoicismu do doby vlády Marca Aurelia. Cílem této práce je zjistit, zda politická rozhodnutí Marca Aurelia korelují s jeho stoickou filozofií. Myšlenky tohoto císaře jsou sice běžně označovány za stoické, ovšem existují i názory, které se proti spojení stoické filozofie s tímto císařem vyhraňují (například filozof Pierre Vesperini v knize *Righteousness and Melancholy, on the writings of Marcus Aurelius*). Proto budu v první části práce zkoumat, zda byl Marcus Aurelius opravdu stoikem, a to formou komparace jeho názorů s názory ostatních stoiků, načež budu schopen odpovědět na první výzkumnou otázku:

„Do jaké míry byl Marcus ovlivněn stoickou filozofií?“

Odpověď na tuto otázku tvoří základ pro zjištění, jakým způsobem se filozofická přesvědčení propisovala do způsobu vlády Marca Aurelia, čemuž se věnuje druhá část mé

¹ Jedná se o George Washingtona, Johna Adamse, Thomase Jeffersona, Jamese Madisona, Alexandera Hamiltona, Jamese Monroea a Benjamína Franklina

práce. V ní se za pomoci kombinace analýzy politických rozhodnutí a myšlenek tohoto vládce zaměřím na zodpovězení druhé výzkumné otázky:

„Do jaké míry byla politická rozhodnutí Marca Aurelia ovlivněna stoicismem?“

K zodpovězení bude analyzováno několik kontroverzních rozhodnutí, která během své vlády učinil, mezi něž patří pronásledování křesťanů, účast v rozsáhlých válečných konfliktech nebo neortodoxní zvolení nástupce.

Výsledek mé práce pak může přidat nový pohled na tuto problematiku v podobě kombinace analýzy filozofické a politické sféry života tohoto císaře, kterou související literatura nemapuje.

Informace pro zodpovězení první výzkumné otázky budu čerpat převážně z primárních zdrojů, tedy z knih antických myslitelů, které doplním poznatky ze sekundární literatury. Co se týče druhé výzkumné otázky, k jejímu zodpovězení budu čerpat převážně z historických studií významných zahraničních autorů, zejména pak Anthonyho Birleyho a Franka McLynna, kteří zpracovali jeho rozsáhlé biografie, přičemž v českém jazyce jsou publikace na toto téma velmi omezené.

1. Vymezení tématu a metodologie

Antický Řím položil mnoho základů dnešních politických, právních ale i společenských věd. Nespočet myšlenek antických filozofů nás ovlivňuje i v dnešní moderní době, a to zejména svou nadčasovostí a obecnou aplikovatelností (Evans, 2012). Má práce se zaměřuje na vládu a život jednoho z nejslavnějších římských císařů – Marca Aurelia, který vládl v době císařského Říma². Jelikož je považován za představitele mladší stoy, je Marcus Aurelius často označován za „filozofa na trůně“ (Svoboda, 2011, 22). Avšak i přes jeho údajná stoická přesvědčení, která nejsou typicky pro-válečná, skončilo během jeho vlády dlouhé období míru, následované válečnou érou. Podle Cassia Diona³ byla smrt Marca Aurelia zlomovým okamžikem v římských dějinách signalizujícím začátek úpadku Římské říše.

Cílem této práce je zjistit, zda byl Marcus Aurelius opravdu „filozofem na trůně“, a pokud ano, zda svá politická rozhodnutí činil v souladu se svým stoickým přesvědčením. Abych se dobral těchto závěrů, prozkoumám ve druhé kapitole práce filozofii stoicismu. Pro účely výzkumu této části své bakalářské práce jsem vybral dva ústřední představitele stoicismu – Lucia Annaea Senecu a Epiktéta. Oba se řadí do období mladší stoy. Z praktického pohledu tak mají k Marcu Aureliovi časově nejbližší a budou tedy pro účely výzkumu nejrelevantnější. Zároveň je od autorů z tohoto období stoicismu zachováno nejvíce stoických textů, na rozdíl od starších autorů, z jejichž děl se dochovaly pouze části. Představitelé mladší stoy mají společné také to, že se většinou věnují výhradně praktické části stoicismu a nerozvíjí dále teorii ani systematiku, což je v rámci pozorování konkrétních projevů stoické filozofie rovněž příhodné. Kromě antických myslitelů budu v této části práce také čerpat z moderní akademické literatury, která se stoicismem zabývá.

Ve třetí kapitole následně provedu obsahovou analýzu knihy *Hovory sobě*, jejíž pomocí získám ucelený pohled na přesvědčení a filozofické myšlení autora. To mi umožní ve čtvrté kapitole porovnat myšlenky stoicismu, zpracované v kapitole druhé, s informacemi, které získám obsahovou analýzou knihy *Hovory sobě*. Díky tomu zjistím, zda se dá Marcus Aurelius opravdu považovat za představitele stoicismu, popřípadě jak moc se od ostatních

² Období od roku 31 př. n. l., kdy se dostal k vládě první císař Gaius Octavianus Augustus (adoptivní syn Julia Caesara), do roku 476 n. l., kdy byl z trůnu Germány sesazen poslední římský císař Romulus Augustus.

³ Historik a vysoký státní úředník (dvakrát konzulem) žijící ve 2. st. n. l. Sepsal 80 knih o dějinách Říma – *Rómaiké historiá*.

stoických myslitelů odlišuje. Toto zjištění mi poslouží jako odpověď na první výzkumnou otázku – Do jaké míry byl Marcus ovlivněn stoickou filozofií?

Tato část práce bude tedy převážně historicko-filozofická, přičemž většinu zdrojů budou představovat filozofická díla antických myslitelů. Zvolenou výzkumnou metodou zde bude textuální analýza doplněná kontextuálními poznatky ze sekundární literatury.

Tím se dostanu k páté kapitole své práce, která bude převážně historicko-politická. V první řadě zde pomocí biografické analýzy zpracuji život Marca Aurelia, především pak tu část života, kdy byl římským císařem. K získání těchto dat použiji historickou literaturu. Vzhledem k mému oborovému zaměření připadne zvláštní důraz zejména na politická rozhodnutí, která jako vladař učinil. Konkrétně se zaměřím na kontroverzní rozhodnutí jako je pronásledování křesťanů, účast ve válečných konfliktech, způsob řešení finanční krize či neortodoxní zvolení svého nástupce, které rozpracuji a doplním je o svou interpretaci jejich provázanosti se stoicismem.

V závěru páté kapitoly odpovím kombinací zjištění z předchozích částí na druhou výzkumnou otázku – Do jaké míry byla politická rozhodnutí Marca Aurelia ovlivněna stoicismem?⁴

⁴ Vzhledem k tomu, že má práce dvě hlavní výzkumné otázky, je rozsah jejího zpracování delší než u standardní bakalářské práce. Prostor je však díky tomu využit k propojení filozofické a historicko-politické roviny výzkumu, což přidává vícedimenzionální pohled na problematiku, který v dosavadní literatuře chybí.

2. Stoicismus

V této kapitole se budu zabývat čistě stoicismem. Nejprve uvedu obecnou charakteristiku této filozofie. Poté stručně představím život, dílo a myšlenky vybraných představitelů stoicismu, ze kterých budu pro účely této práce čerpat. Vzhledem ke struktuře práce představím život Marca Aurelia až v pozdější kapitole, kde zároveň přiblížím jeho vládu a politická rozhodnutí.

2.1 Obecná charakteristika

Stoicismus je velmi významným filozofickým směrem helénistického období, který byl založen Zénónem z Kitia na počátku 3. st. př. n. l. Zénón se narodil kolem roku 333 př. n. l. na Kypru. Do Athén měl přijít přibližně 10 let před tím, než založil stoicismus. V Athénách pravděpodobně potkal kynika⁵ Kratéa, který mu byl nějakou dobu učitelem. Označení „stoicismus“ získal tento směr podle místa, kde se filozofové scházeli – „*stoa poikilé*“⁶ (Long, 2003, 142-143).

Mezi jeho bezprostřední následníky patří hlavně Chrysippos ze Soloi v Kilikii (280-207 př. n. l.), který asi od roku 232 př. n. l. stál v čele stoy. Byl proslulý především jako dialektik a člověk, který silně rozvinul Zénónovo učení a stal se tak jeho systematikem. Jak později poznamenal historik Díogenés Laertios, „*bez Chrysippa by nebylo Stoy.*“ (Díogenés Laertios, VII, 183).

Stoikové dělili filozofii na etiku, fyziku a logiku. Hovoříme-li o stoické etice, její hlavní myšlenkou a principem je, že ke štěstí je nutné být ctnostným člověkem, přičemž všechno ostatní je pouze navíc nebo na škodu. Věci jako sláva nebo peníze považují stoikové za „lhostejné“ – nejsou tedy nutně špatné, ale žít šťastný a dobrý život lze i bez nich. Stejně tak smrt nebo nemoc nejsou nutně špatnou věcí, v některých případech naopak mohou pomoci k dosažení ctnosti (Moore, 2020, 152-155).

Mravní volby proto stoikové rozdělovali na tři kategorie. První jsou volby ctnostné – ty bychom měli konat za všech okolností. Ve druhé kategorii jsou věci špatné, jež bychom měli odsuzovat a bránit se jim. Třetí jsou pak věci lhostejné, které stoikové ještě rozlišují na ty, které mohou dopomoci ke ctnostnému životu, a na ty, které mu mohou uškodit. Jedním

⁵ Kynismus byla filozofická škola, kterou založil žák Sokrata Antisthenés

⁶ Malované sloupořadí; veřejné místo na agoře v Athénách.

z dalších základních pilířů stoické etiky je soulad s přírodou. Člověk je pro stoiky pouze malou součástí celého vesmíru. Pokud tedy člověk činí něco špatně, poškozuje tím celý vesmír. Proto bychom měli žít v harmonii s přírodou a být tak prospěšní celému vesmíru (Moore, 2020, 155-157). Žít v harmonii s vesmírem a přírodou znamená plnit svůj osud a přijmout, že veškeré věci, co se nám dějí, jsou pro nás přirozené, stejně jako je přirozené pro slunce svítit. Z pohledu lidí může být například hladomor nebo bída něco nepřirozeného. „Z perspektivy celku nejsou ani takovéto stavy nepřirozené, protože všechny přírodní události přispívají k všeobecnému blahu“ (Long, 2003, 221).

Etika je pro stoiky esenciální a tvoří jádro jejich filozofie. „*Hrála u stoiků hlavní roli, zcela podle přirovnání prý Zénónova: filozofie je ovocný sad, logika jej ohrazuje, fyzika jsou stromy v něm, etika je ovoce.*“ (Svoboda, 2011, 8).

Stoicismus dále rozděluje pudy na rozumné a nerozumné. Rozumné jsou ty, které se řídí naším rozumem, přirozeností a ctností. Oproti tomu nerozumné jsou vášně a je potřeba s nimi bojovat. Nerozumné pudy jsou rozděleny do čtyř kategorií – rozkoš, žal, touha a strach. „*Tento stoický mravní rigorismus je někdy poněkud mírněn ohledy na praktický život. A tak se místo vášní připouštějí alespoň nálady, a to tak, že se jako obdoba rozkoše připouští radost, strachu odpovídá opatrnost a touze vůle, jen žal nemá obdoby*“ (Svoboda, 2011, 14-15).

Stoikové silně navazují na Hérakleita, především pak na jeho materialistické učení. Od Hérakleita převzali pojem „*logos*“, který v řečtině představuje širokou škálu významů. Pro stoiky je *logos* jedním z ústředních pojmů celé jejich filozofie. Vysvětlují jím vztah mezi bohem a vesmírem, ale zároveň pro ně představuje i světový rozum, tvořený logikou a fyzikou. Od Hérakleita převzal Zénón také myšlenku, že oheň je nositelem či symbolem *logu*, který lze považovat za „světový požár“ (Long, 2003, 182-183).

„*Dva základní pojmy ve stoicismu jsou logos (rozum) a fysis (příroda). Důvod, proč stoicismus usiluje o sjednocení všech asketů filozofie, je ten, že přírodu jako celek utváří rozum*“ (Long, 2003, 154).

Oheň nabývá ve stoicismu zvláštní důležitosti. Podle stoiků svět pochází z ohně a také se do něj opět vrací. Věří, že je možný věčný návrat téhož. „*Pokaždé, když svět skončí kosmickým splnutím, zůstane jen stopa po předchozí realitě a poté dojde k opětovnému uspořádání téhož*“ (Moore, 2020, 159).

2.2 Vymezení představitelů

2.2.1 Lucius Annaeus Seneca

Ačkoliv se narodil v Córdobě v dnešním Španělsku, již v mládí se přestěhoval do Říma. Jeho otec byl učitelem řečnictví a pod jeho dohledem se Senecovi dostalo vynikajícího vzdělání. Nějakou dobu pak pobýval v Egyptě a po návratu do Říma započal svou úřednickou kariéru. Nejdříve se stal kvestorem a za vlády Caliguly dokonce senátorem. Caligulu si ale znepřátelil a měl být odsouzen k smrti. Zachránila ho vymyšlená smrtelná nemoc, díky které se ho rozhodl císař ušetřit. V roce 41 n. l. byl však za vlády Claudia poslán do vyhnanství na Korsiku, kde pobýval osm let do doby, než ho povolala zpět Agrippina (čtvrtá manželka Claudia), aby se stal vychovatelem a učitelem jejího syna Nerona. Nero se ujal vlády v roce 54 n. l. ve svých 17 letech. V té době se stal Seneca jedním z nejmocnějších mužů Říma, načež byl později v roce 57 n. l. jmenován konzulem. Postupem času však začal jeho vliv upadat a Seneca se stáhnul do ústraní. V roce 65 n. l. byl obviněn z účasti na spiknutí Gaia Pisona a následně byl Neronem donucen k sebevraždě, kterou spáchal 12. dubna roku 65 n. l. (Kučerová, 1989, 84-86).

Senecovi bylo často vytýkáno, že byl příliš eklektický; i přes svou příslušnost ke stoické škole se totiž věnoval mnoha filozofickým směrům – studoval například Platóna, Aristotela nebo epikureismus. Dalším, co ho odlišovalo od ostatních stoiků, bylo, že psal filozofickou latinou, ačkoliv tradičním jazykem stoy byla řečtina (Moore, 2020, 184-186).

Za jeho nejvýznamnější spis se považuje kniha *Dopisy psané stoikem*. Seneca v tomto díle píše svému příteli Lucilovi dopisy, jejichž obsah je převážně tvořen úvahami, jak žít správný a ctnostný život, přičemž své myšlenky stylizuje do formy jakýchsi návodů – jak se nebát smrti, jak správně trávit čas nebo jak se správně vzdělávat. Na konci každého dopisu posílá Lucilovi „slíbený dárek“ v podobě filozofické myšlenky, kde je v praxi vidět jeho eklektický přístup – velmi často zde cituje Epikúra; „*Co je pravdivé, je mé. Nepřestanu ti citovat Epikúra, aby ti, kteří přísahají na něčí slova a neposuzují, co se říká, ale kdo to říká, věděli, že zásady opravdu dobré jsou všem společné.*“ (Seneca, *Epis.*, 12).

Vzhledem ke struktuře práce zde stručně zmíním další Senecova díla, která přiblíží autora jako takového. Na základě pozdější analýzy pak budou některá z těchto děl vybrána a použita k bližší komparaci se smýšlením Marca Aurelia.

- *O dobrodiních* – Sedm knih, kde Seneca řeší mravní hodnotu obdarování. Podle něj musí člověk dar přijmout a ocenit, jelikož nevděk je nejhorším lidským zlem.

- *O hněvu* – Zde radí, jak bojovat proti hněvu. Hněv je špatný a Seneca ho naprosto odmítá (je proti přírodě). Je podle něj pouze odpovědí na něco, co jsme špatně pochopili. Pokud nás hněv přemůže, musíme bojovat sami proti sobě, abychom ho potlačili.

- *O prozřetelnosti* – V tomto díle řeší otázku, proč se dobrým lidem dějí špatné věci, když nám vládne dobrý bůh? Seneca tvrdí, že duše těch, kteří zažijí špatné věci jsou posilovány a zároveň to prospívá i světu. Také připomíná základní stoickou myšlenku, že ke štěstí stačí pouze ctnost.

- *O šťastném životě* – Zde Seneca radí, jak žít správný život. Rozebírá další ze základních myšlenek stoicismu, a to že pro správný a šťastný život je potřeba žít v souladu s přírodou. Překvapivě na rozdíl od většiny autorů té doby pokrývá i téma bohatství – přiznává, že může být správné, ovšem nesmí nijak narušit správný ctnostný život.

- *O laskavosti* – V díle kromě jiného vyzdvihuje, že laskavost je nejen ctností, ale také důležitým principem panovníka. Tento spis je přitom věnován Neronovi, který je známý pro svou krutost.

- *Útěchy* – Jedná se o celkem tři spisy. První věnuje Marcii, která ztratila syna. Kritizuje jí za nadměrný smutek a ukazuje jí, jak správně truchlit. Druhý je věnován Polybiovi – otrokovi, kterému zemřel bratr – přičemž je spis povahově velmi podobný prvnímu spisu. V posledním spisu pak Seneca oslovuje vlastní matku, která truchlila nad jeho vyhnanstvím. Ujišťuje ji, že truchlit nemusí a že nemá pro smutek důvod (Moore, 2020, 187-192). Zmiňuje například: „*Protože se však tvé myšlenky budou stále vracet ke mně, ať budeš dělat cokoli ... povím ti, jakého si mě máš představovat: veselého a čilého, jako kdybych byl na vrcholu štěstí.*“ (Seneca, *De con.*, 95).

2.2.2 Epiktétos

Epiktétos část svého života strávil jako otrok vysoce postaveného člena Neronova dvora. Později byl ovšem z otroctví propuštěn. Kolem roku 89. n. l. byl kvůli svým filozofickým názorům vyhoštěn z Říma. Nakonec se usadil v severozápadním Řecku, kde také založil

filozofickou školu. Epiktétos nebyl literárně aktivní, věnoval se především přednáškám. Jeho myšlenky ovšem sepsal jeho žák Arrian. Mezi nejznámější díla patří *Rozpravy* a *Rukojeť*, přičemž *Rukojeť* je jakési shrnutí a výtažek z *Rozprav* (Svoboda, 1957, 5-7).

V díle *Rukojeť* je artikulována myšlenka, že všechno, co zažíváme se dá rozdělit do dvou kategorií – věci, které máme ve své moci (volba, touhy), a věci, které v naší moci nejsou (smrt, nemoc). Je tedy důležité, abychom se soustředili na tu první kategorii, kterou můžeme ovlivnit. Naopak věci, které nejsou v naší moci se máme snažit ignorovat a vyhýbat se jim. „*A pak ji zkoušej a zkoumej ... zdali se představa vztahuje k věcem, které jsou v naší moci či k věcem, které nejsou v naší moci a vztahuje-li se k některé z věcí, které nejsou v naší moci, ihned si uvědom: „Netýká se mě.“*“ (Epiktétos, *Ench.*, 1).

O věcech kolem nás bychom měli přemýšlet objektivně a přijmout jejich přirozenost. V ideálním případě by nás tedy nemělo rozrušit, pokud se nám něco rozbije (je to pro věc přirozené) nebo pokud nám zemře přítel (lidé jsou smrtelní). Důležité je, že to nejsou samotné události, které nás rozrušují, nýbrž naše názory a myšlenky. Například společnost věří, že pokud nám přeběhne přes cestu černá kočka, značí to neštěstí. Ve skutečnosti je přeběhnutí kočky přes cestu pouze věcí, kterou nemáme ve své moci – neměli bychom se tím tedy vůbec zabývat (Moore, 2020, 195-197).

Těžší je to v souvislosti s lidskými vztahy, v nichž je pro nás složité rozeznat, co máme a co nemáme v moci – projevuje se tendence kontrolovat postoje a názory jiných. I v případě, že nás někdo urazí, jde pouze o náš názor, že se o urážku jedná, tím pádem je v naší moci to jako urážku nebrat. „*Kdykoli tě tedy někdo rozčílí, věz, že tě rozčílila jen tvá domněnka.*“ (Epiktétos, *Ench.*, 20).

Epiktétos zde také přirovnává život k jevišti – nezáleží na tom, zda dostaneme velkou či malou a bezvýznamnou roli – v každém případě bychom ji měli přijmout. Přijmout bychom také měli role, které dostávají ostatní – nemůžeme je totiž ovlivnit. „*Neboť tvoje věc je hrát dobře přidělenou úlohu, ale vybrat ji náleží jinému.*“ (Epiktétos, *Ench.*, 17).

Důležité také je, aby se náš život neřídil názory ostatních. Neměli bychom se snažit o to, aby nás ostatní chválili, či s námi vždy souhlasili – to činí člověka nešťastným. I Epiktétos se ve svém díle vyjadřuje k bohatství; tvrdí, že bohatství nedělá člověka nijak lepším, pouze ho dělá bohatým. Na druhou stranu říká, že pokud máme možnost získat bohatství čestnou cestou, měli bychom tak učinit (Moore, 2020, 199).

V otázce, zda existují bohové je Epiktétos přesvědčen, že ano. Měli bychom je respektovat a věřit v ně. Pomocí věštby pak můžeme zjistit boží vůli a s touto vůli tak náš život náležitě sjednotit. Zákony jsou podle něj pokyny bohů – za všech okolností bychom je měli dodržovat.

Náš každodenní život by měl být umírněný a pokorný. Máme si vystačit s málem a netoužit získat víc – to nás pak činí nešťastnými. V každé situaci bychom měli tělo podříditi rozumu a být tak schopni učinit racionální rozhodnutí (Moore, 2020, 200-201).

3. Hovory sobě

V této části je provedena podrobná analýza jediného díla Marca Aurelia *Hovory sobě*, pomocí které je získán ucelený pohled na myšlenky a filozofii tohoto vladaře. Tyto poznatky jsou využity v dalších částech této práce a také jsou zásadní pro zodpovězení obou výzkumných otázek.

Knihu *Hovory sobě* napsal Marcus Aurelius během svých válečných tažení proti barbarským kmenům. Dílo je psáno v řečtině a skládá se z 12 knih. Už z názvu je patrné, že kniha nebyla určena pro veřejnost, ale pouze pro císaře samotného. Ve svém díle se věnoval mravnímu učení a účelem bylo tedy vlastní zdokonalování v různých aspektech života.

3.1 Kniha první

V první knize děkuje Marcus Aurelius všem lidem ve svém životě, kteří ho pozitivně ovlivnili. Jednotlivě zde děkuje své rodině, učitelům, ale také dlouze děkuje bohům „...za to, že jsem si tak často a živě uvědomoval pravou podstatu života shodného s přírodou: úctu k bohům a darům jimi udělovaným, k jejich přispění a vnuknutí, neboť nic mi nebrání žít už nyní ve shodě s přírodou...“ (Aurelius, *Ta ei.*, I). Již v této části je zřetelná jeho touha po životě v souladu s přírodou, která patří mezi základní zásady stoicismu. Důležité je zde také to, že děkuje Rustikovi⁷, že ho seznámil s myšlenkami Epiktéta.

3.2 Kniha druhá

„Setkám se s člověkem všetečným, nevděčným, domýšlivým, potutelným, závistivým a sobeckým“ (Aurelius, *Ta ei.*, II, 1). Těmito slovy začíná druhá kniha. Marcus Aurelius v této části artikuluje myšlenku, že lidé se takovým způsobem chovají jen proto, že neví, co je dobré. Dodává, že se na takové lidi nemůžeme zlobit ani s nimi mít konflikt, neboť jsme stále součástí jednoho vesmíru a znamenalo by to jít proti přírodě.

Jedním z hlavních témat této knihy je smrt. Smrt je neodvratitelná a neměli bychom se jí bát, naopak ji s klidem očekávat a přivítat, když přijde. Není totiž zlá, naopak je to v souladu s přírodou a vesmírem. „...a konečně abychom očekávali smrt s odevzdanou myslí, jako přirozené rozložení prvků, z nichž se každé stvoření skládá“ (Aurelius, *Ta ei.*, II, 17). V této

⁷ Stoický filozof a učitel Marca Aurelia.

myšlenky můžeme pozorovat další ze základních pilířů stoicismu, tedy že vesmír je nekonečný koloběh, ve kterém se vše rozloží, aby to mohlo opět vzniknout.

Kromě toho také zdůrazňuje, že nejvyšší forma poznání je poznání sama sebe a také uvědomění si naší role v tomto vesmíru, které bychom se měli podrobit. V neposlední řadě zde vyjadřuje myšlenku, že nejkratší i nejdelší život má stejnou váhu, jelikož přítomnost je jen jedna a tu žijeme všichni v jeden okamžik. *„Vždyť nikdo přece nemůže pozbyt ani minulosti, ani budoucnosti, neboť jak by ho kdo mohl připravit o to, co nemá? (Aurelius, Ta ei., II, 14).*

3.3 Kniha třetí

Ve třetí knize se autor opět zabývá smrtí a také stárnutím obecně. Podle něj máme brát v potaz to, že delší život nemusí znamenat lepší život a větší poznání. Rozum již totiž nemusí stačit na chápání všeho dění okolo a je třeba rozjímat, zda již není čas ze světa odejít. Také bychom neměli nic odkládat na své stáří, jelikož smrt může přijít kdykoliv. Měli bychom proto spěchat ve svém sebezdokonalování a snažit se za svého života dosáhnout moudrosti. Autor vyzývá v důvěru k bohům a věří, že ani po smrti nás bohové neopouští. Zároveň píše o paradoxech života a faktu, že smrti se nemůžeme vyhnout. *„Hippokratés vyléčil mnoho nemocí, a sám se pak rozstonal a zemřel.“ „Hérakleitos, když se tolik nahloubal o zániku vesmíru ohněm, zemřel vodnatostí...“ (Aurelius, Ta ei., III, 3).*

Zároveň uvádí, že bychom neměli příliš přemýšlet nad ostatními, jelikož je to zbytečné a není to obecně prospěšné. Raději bychom měli přemýšlet především nad sebou a zdokonalovat své nitro. Ve styku s ostatními bychom měli být přímí a dokázat na otázky odpovědět hned bez váhání. Je to ukázka toho, že je člověk ve styku se svým vnitřním já a žije v souladu s bohy. *„Toto pak uzpůsobuje člověka, aby žil neposkrvněn chtíči, nezraněn jakoukoli strastí, nezdeptán jakoukoli potupou, odolný vůči každé špatnosti ... a aby přespříliš nehloubal o řečích a skutcích a zámyslech jiných lidí, ledaže to bezpodmínečně žádá obecný prospěch“ (Aurelius, Ta ei., III, 4).*

Všechny činnosti a rozhodnutí pak musí být na základě zdravého rozumu a také v souladu s pravdou, spravedlností, střídmostí a statečností. Život je ale pomíjivý a je tedy potřeba žít přítomností. *„Nepatrná je tedy doba, kterou každý žije, nepatrný je koutek země, kde žije, nepatrná je i sebedelší posmrtná sláva šířená pouhou posloupností lidiček, kteří co nevidět také brzy zemřou a kteří neznají ani sebe samotného, natož někoho dávno a dávno*

zemřelého“ (Aurelius, *Ta ei.*, III, 10). Tato myšlenka je trochu ironická vzhledem k faktu, že právě dílo Marca Aurelia ovlivňuje lidi již téměř dva tisíce let. Opět zde ale připomíná, že je důležité poznávat především sám sebe.

V této knize nám také Marcus Aurelius dává návod, jak správně žít. Dle jeho názoru by náš život měl být metodický, ihned bychom každou skutečnost měli být schopni zařadit k vesmírnému celku a k tomu, jak nám prospívá v naší cestě za ctnostným životem. Důležité je myslet na to, že nám každou skutečnost sesílají bohové právě za tímto účelem. „*A proto si při každé příležitosti říkej: tohle přichází od boha; ono opět vzniká nepřetržitou, samým osudem zosnovanou spojitostí jednotlivých příčin...*“ (Aurelius, *Ta ei.*, III, 11).

3.4 Kniha čtvrtá

Pro člověka je přirozené, že zatouží vyhledávat místa, kde se usídlit, ať už je to přímoří či hory. Marcus Aurelius toto ale odsuzuje, je to povrchní a místo pro nás má pramalý význam, neboť není pro člověka nic snadnějšího než se uchýlit sám do sebe. „*Vždyť nikde nemá člověk klidnějšího ani nerušenějšího útulku než ve své vlastní duši, zejména ten, kdo má v sobě takové hodnoty, že stačí do nich nahlédnout, a ihned se ocitá v dokonalé pohodě*“ (Aurelius, *Ta ei.*, IV, 3). Právě proto se podle něj máme sami do sebe vracet velmi často a zotavovat se tam.

Znovu zde opakuje myšlenku smrtelnosti. Člověk by neměl toužit po slávě, neboť i posmrtná sláva je pouze dočasná a brzy umřou i všichni, kteří si nás pamatovali. A i kdyby ti, co si naši slávu pamatují byli nesmrtelní, k čemu by nám tato sláva byla? Je zbytečné se nechat rozptylovat věcmi, které nejsou obecně prospěšné. Také chvále nebo haně bychom se měli vyvarovat. Věci se samozřejmě nestanou krásnějšími, pokud je budeme chválit, ale zároveň ani horšími, pokud o nich budeme mluvit špatně. Proto bychom měli žít spořádaný, a především střízlivý život. Opět apeluje hlavně na soulad s přírodou, touhu se vzdělávat a být dobrým člověkem. „*Dokud žiješ, dokud ještě můžeš, staň se dobrým*“ (Aurelius, *Med.*, IV, 17).

Marcus Aurelius zde také filozofuje nad posmrtným životem. Jak všechny duše zemřelých dokáže vzduch pojmout? Stejně jako těla, která pohřbíváme se za nedlouhou dobu rozloží a přeměňují se, tak i duše nějakou dobu zůstávají v ovzduší a poté se přeměňují v zárodečnou vesmírnou látku. Všechno se děje přeměnou, neboť příroda změnu miluje. Všechno neustále

přetváří a vytváří věci nové. Vše, co teď existuje je zároveň zárodek toho, co bude. Neměli bychom se tedy bát smrti, budeme sloužit vesmíru jako další látka, ze které může tvořit.

V této části ještě zmiňuje, že pokud se nám stane neštěstí, neměli bychom truchlit. Naopak bychom to měli přijmout a cítit štěstí, že i přes neštěstí, které se nám stalo, nepodléháme zármutku a jsme připraveni na to, co nám přinese budoucnost. V životě bychom se měli ubírat tou nejkratší cestou „*a nejkratší cesta vede ve shodě s přírodou, čímž pak všechny tvé řeči i skutky jsou zároveň ve shodě se zdravým rozumem*“ (Aurelius, *Ta ei.*, IV, 51).

3.5 Kniha pátá

Pátou část díla začíná Marcus Aurelius úvahou nad každodenními úkoly. Měli bychom se probudit s pocitem, že pro to, co právě děláme, jsme byli stvořeni a vesmír to po nás chce. Pokud máme z nějakého úkolu obavy nebo jsme příliš líní, musíme s tím bojovat. Souhlasí, že i odpočinek je potřeba, ale stejně jako jídla nebo pití i odpočinku příroda stanovila určitou míru, která je potřebná. Veškerý ostatní čas je třeba věnovat své práci a spolupracovat tak na výstavbě vesmíru. Veškerý osud a úděl z vesmíru bychom měli přijmout bez pochybností. Osud zde přirovnává k lékaři, který nám předepíše lék na nemoc – také o něm nepochybujeme a věříme jeho úsudku. Stejně tak bychom měli přijmout veškeré skutečnosti, které v našem životě nastanou, včetně nemocí či ztrát.

V této části přemýšlí nad aktivním a pasivním principem, který je pro stoiky typický. Aktivní přístup je zde *logos*, bůh nebo také rozum, zatímco principem pasivním je hmota. Měli bychom mít v nejvyšší úctě nejen vesmír, ale také to, co je nejmocnější v nás, tedy rozum. Neměli bychom zapomínat ani na soužití s bohy. „*S bohy žije, kdo jim ustavičně dává najevo, že jeho duše je spokojena se svým údělem a že koná všechno, co chce daimón⁸, kterého každému přidělil Zeus za vládce a vůdce jako část sebe sama*“ (Aurelius, *Ta ei.*, V, 27).

V závěru této části píše o tom, že bychom neměli soudit lidi podle páchnoucích úst či podpaží, jelikož tyto části lidského těla tímto naplňují svůj účel. Také zde přemýšlí nad sebou a připomíná si, že je dobrým člověkem. „*Také se rozpomeň cos všechno prožil a co všechno dovedls přetrpět; a že historie tvého života je dopsána i tvá služba státu se končí, a konečně i na to, kolik jsi viděl krásného, kolika slastmi i strastmi jsi pohrdl, kolik příležitostí se zaskví*

⁸ Duch, se kterým člověk může komunikovat, prostředník mezi bohem a člověkem.

jsi promeškal a kolika nelaskavým jsi odplatil laskavostí!“ (Aurelius, *Ta ei.*, V, 31). Tím si i znovu připomíná, že žil hojný a dobrý život a je připraven přijmout smrt, ať už přijde kdykoliv.

3.6 Kniha šestá

„Vesmírná látka je povolná a tvárná a rozum, který ji pořádá, nemá v sobě příčinu jednat špatně; neboť není v něm špatnosti a také nic nečiní špatně a nic jím není poškozááno. Podle onoho rozumu se všechno děje a uskutečňuje“ (Aurelius, *Ta ei.*, VI,1). Tímto odstavcem začíná Marcus Aurelius svou šestou knihou. Zde můžeme pochopit pasivní a aktivní přístup, který stoikové vyznávají. Hmota je čistě pasivní a „nechává“ se ovládat aktivním prvkem, tedy rozumem. Ten se nikdy nemýlí, vždy si je vědom proč a jak vše činí. Autor vyzývá, ať svému rozumu věříme a často se uchylujeme k sobě samému a také k filozofii, protože ta nás činí lepšími lidmi. V neposlední řadě si také musíme vážit vlastní duše, díky čemuž budeme spokojeni se sebou samými, a tedy i ve shodě s bližními a bohem.

Marcus Aurelius dále rozebírá, že je důležité nepřikládat váhu zevnějšku jakékoliv věci. Vždy si musíme říct, jaké je jádro věci a odkud pochází. Například jídlo je pouze tělo mrtvého zvířete a víno zase šťáva z hroznů. Stejně tak bychom měli „snímat masku“ ze všech věcí, které nás v životě potkají. Získáme tím správný pohled na věc a omezíme tak klamně představy, které jsou pouhým podvodníkem. Správné je také zůstat otevřený názorům ostatních a dokázat je přijmout, pokud nás přesvědčí o jejich pravdivosti. Není totiž nic horšího, než žít ve svém vlastním klamu a nevědomosti.

Stejně jako zevnějšek, ani sociální postavení nemá takový význam, jaký je mu přikládán; po smrti je císař, stejně tak jako jeho otrok, přeměněn ve stejnou hmotu a ve stejné vesmírné prvky. Znovu zde také připomíná, že je potřeba přijmout svůj úděl – *„Požaduje snad slunce úkol deště?“* (Aurelius, *Ta ei.*, VI, 43). Přijmout je potřeba také délku života, která nám byla přiřazena, jak přirovnává k přijetí vlastní hmotnosti: *„Snad tě nemrzí, že vážíš jen tolik a tolik liber, a nikoli tři sta? Právě tak se tedy nesmíš mrzet, že je ti souzeno žít jen tolik a tolik let, a ne více! Neboť jako jsi spokojen s přidělem hmoty, tak buď spokojen i s přidělem času!“* (Aurelius, *Ta ei.*, VI, 49).

3.7 Kniha sedmá

Laskavost a otevřenost pro přijímání změn jsou hlavními tématy této části autorova díla. Připomíná nám, že bychom se ke všem lidem měli chovat bez rozdílu dobře. I přes to, že se

k nám někdo zachová zle, měli bychom mu to vrátit laskavostí, protože nás definuje naše chování k ostatním, nikoliv jejich chování k nám. Proto bychom se měli za každou cenu vyvarovat hněvu, který je naším nepřítelem a je proti němu potřeba bojovat. Myšlenka je podepřena například větou: „*Hněvivý výraz obličej je zcela proti přírodě*“ (Aurelius, *Ta ei.*, VII, 24). Neměli bychom si náš charakter nechat kazit, ať už o nás mluví lidé jakkoliv; „*Ať si kdo cokoliv činí nebo mluví, já sám musím být dobrý: zrovna jako kdyby zlato, smaragd nebo purpur stále prohlašovaly toto: ,Ať si kdo cokoliv činí nebo mluví, já musím být smaragdem a svou barvu zachovat!*““ (Aurelius, *Ta ei.*, VII, 15). Je důležité věřit sám sobě a filozofii a nenechat se zlákat malichernými věcmi jako je sláva či chvála ostatních. Stejně jako smaragd, ani nás chvála neudělá krásnějšími nebo lepšími, než doopravdy jsme.

Následně zmiňuje, že příroda a celý vesmír jsou jeden velký koloběh změn. I my lidé bychom měli přijímat změny jako zcela přirozenou věc v našem životě. Stejně jako dřevo musí projít proměnou, aby nám dalo oheň, nebo jídlo, aby nám dalo energii, tak i my musíme procházet změnami, abychom byli vesmíru prospěšní, jelikož tak to příroda chce. Každý z výtvořů přírody má krátkého bytí a poté je znovu rozložen na vesmírnou pralátku, z které je vytvořeno něco nového; „*Všechny věci, kolik jich vidíš, co nevidět přemění vše pořádkující příroda a jejich látky vytvoří jiné a z látky těch opět jiné, aby se vesmír navěky omlazoval*“ (Aurelius, *Ta ei.*, VII, 25).

3.8 Kniha osmá

Tato kniha má pro mou práci zvláštní význam, jelikož již v úvodu Marcus Aurelius přiznává, že není pravým filozofem a ani nikdy být nemůže; „*...a mnoha jiným i tobě samému je dávno známo, že máš do pravé filozofie daleko. Máš tedy na sobě skvrnu, takže ti už není snadné získat čestné jméno filozof. Brání tomu i tvé životní podmínky*“ (Aurelius, *Ta ei.*, VIII, 1). Jednak tím myslí, že se mu nedostalo dostatečné filozofické výchovy, ale také, že mu jeho společenské postavení nedovoluje být filozofem „na plný úvazek“. Východisko nachází v tom, že musí zůstat dobrým člověkem a následovat svou přirozenost.

Znovu zde také píše o osudu a odsuzuje jakoukoli formu požitků. Požitky nejsou něčím, pro co jsme byli stvořeni. Musíme přijmout svůj osud a plnit to, co po nás příroda a bohové žádají. Stejně jako slunce bylo stvořeno pro to, co každý den plní, tak i my máme bez odmlouvání následovat naši cestu. Stěžování si na svůj osud Marcus Aurelius přirovnává k uříznuté ruce či noze: „*...nuže k takovým údům se svým způsobem připodobňuje ten, kdo na*

svůj osud reptá a od lidí se odlučuje nebo činí něco proti obecnému blahu“ (Aurelius, *Ta ei.*, VIII, 34). Zároveň ale dodává, že oproti jiné části těla se tato část dá opět sjednotit s celkem.

Další myšlenkou, kterou v této části artikuluje, je, že osud nám nikdy nepřinese nic, co by nebylo pro lidi nepřirozené. Stejně jako révě nebo kameni, i nám se děje jen to, co je pro nás přirozené. Proto není jediný důvod si stěžovat na cokoliv, co se nám přihodí, „...*neboť vesmírná příroda ti neudělila nic, co bys jako svůj úděl nesnesl“* (Aurelius, *Ta ei.*, VIII, 46). Pokud se trápíme nad něčím vnějším, musíme si uvědomit, že nás netrápí ta věc, nýbrž náš soud o ní a ten máme ve své moci změnit.

3.9 Kniha devátá

K častým tématům jako je smrt, pomíjivost života nebo bezbožnost lidí, kteří se nechávají ovládnout tužbami, se vrací autor v knize deváté: „*A vskutku hřeší také ten, kdo se shání po rozkoších, jako by byly opravdové dobro, a kdo se vyhýbá strastem, jako by byly zlo“* (Aurelius, *Ta ei.*, IX, 1). Ke slastem i strastem je potřeba přistupovat lhostejně, nenechávat se jimi ovládnout a zachovat si svůj rozum.

Smrt bychom měli vítat a těšit se na ni, jelikož je to přirozená součást života; „*A jako nyní očekáváš chvíli, kdy ze života tvé ženy vyjde plod, právě tak vítej hodinu, kdy se tvá duše zbaví této schránky“* (Aurelius, *Ta ei.*, IX, 3). Pokud i tak potřebujeme nějakou útěchu, máme pozorovat všechny věci, které poskvřňují naši duši, a říkat si, že již brzy zde nebudeme a zbavíme se tak těchto věcí. Náš život je jen neznatelná část vesmíru, neboť tu vesmír byl již dlouho před naším narozením a nekonečně dlouho tu bude i po naší smrti.

V této knize píše i o tom, že bůh stvořil lidi nestoudné, úskočné i lakomé, proto se musíme smířit s tím, že nelze, aby takové lidé neexistovali. Vždy tu budou, a právě toto uvědomění by nám mělo pomoci k tomu, abychom byli ke každému shovívavější. Bohové jsou tu s námi a také poslouchají naše modlitby. Ty však musíme přizpůsobit správnému přístupu k životu; „*Leckdo se modlí: ‚Kéž okusím rozkoše s onou ženou!‘ – Ale ty se modli: ‚Dejte bohové, abych po rozkoši s ní nezatoužil!‘ ... A opět jiný: ‚Jen abych neztratil své dítě!‘ – A ty: ‚Dejte, abych se nebál je ztratit!‘“* (Aurelius, *Ta ei.*, IX, 40).

3.10 Kniha desátá

V úvodu této části píše Marcus Aurelius o duši. Vyjadřuje touhu po dokonalé duši, která bude přirozená, laskavá, zbavena tužeb po slasti, chvále či obdivu; „*Zdalipak se konečně*

sžiješ s bohy i lidmi v takovou pospolitost, že jim nebudeš nic vyčítat ani nebudeš u nich v opovržení?“ (Aurelius, *Ta ei.*, X, 1). Příroda a lidé a všechny nerozumné bytosti tvoří jeden celek. Všechny části tohoto celku dělají přesně to, pro co byli stvořeny, což je přirozené. Je důležité si uvědomit, že jsme součástí tohoto celku a všechno, co se nám stane, má svůj důvod; *„Neboť budu-li toho pamětliv, že jsem část, pak nebudu reptat na nic, co mi uděluje celek; vždyť nemůže být na škodu části, co je celku na prospěch, a celek neobsahuje nic, co by nebylo na prospěch jemu samému“* (Aurelius, *Ta ei.*, X, 6). Důležité je uvědomění, že nejsme v úzkém vztahu pouze k přírodě, ale také k částem stejnorodým, tedy k ostatním lidem.

Podle autora by mělo být naším životním cílem dosáhnout pojmenování „dobrý“, „skromný“, „vyrovnaný“ nebo „ušlechtilý“. Ne proto, aby nás tak nazývali ostatní, nýbrž vůči nám samotným, abychom dosáhli dobrého života; *„Pakli pozoruješ, že těchto jmen pozbýváš a nemáš sílu si je uhájit, mužně odejdi do nějakého kouta, kde by sis je udržel, anebo vůbec odejdi ze života, ale nikoli rozhněván, nýbrž bez okolků, dobrovolně a skromně, a aspoň toho jediného jsi v životě dosáhl: žes takto odešel* (Aurelius, *Ta ei.*, X, 8). Cílem je žít život přirozený, následovat svůj rozum a plnit úlohu člověka, jak nám příroda přikazuje. Pak je možné si tyto jména udržet a ze života odejít důstojně s myšlenkou, že jsem byl dobrým člověkem.

Opět zde píše o pomíjivosti života. Říká, že život a lidé, včetně těch, kteří nás chválí či pomlouvají, a také těch, kteří tu budou po nás a budou šířit naši posmrtnou slávu, jsou jako lístky stromu – opadají a strom je nahradí novými lístky, a tak stále dokola. Tento koloběh je však společný pro všechno živé i neživé. Všechno je v tomto vesmíru pouze dočasné a jen čeká, až to bude přetvořeno v něco nového.

3.11 Kniha jedenáctá

Kniha jedenáctá navazuje tematicky na tu předchozí a do velké míry pojednává o duši. Poprvé se zde autor zmiňuje o křesťanech, což může ve spojení s jeho politickými rozhodnutími hrát důležitou roli při zodpovězení druhé výzkumné otázky; *„Jaká je to asi duše, která je odhodlána, i když se má třebaš ihned od těla odloučit a pak buď zhasnout, nebo se rozptýlit, nebo dále trvat! Ale tato odhodlanost má vycházet z vlastního rozhodnutí, a nikoli z čiré umíněnosti jako u křesťanů“* (Aurelius, *Ta ei.*, XI, 3).

Vesmír zde autor přirovnává ke stromu, přičemž lidé jsou jeho jednotlivými větvemi. Pokud je větev odříznuta od sousední větve, je odříznuta i od celého stromu. Člověk ale získal

od boha dar – jeho „větev“ totiž může k celku znovu přirůst a opět se tak stát jeho součástí. Pokud je ale naše „větev“ oddělovaná částěji, je čím dál tím těžší se opět k celku vrátit; *„Vůbec pak je rozdíl mezi větví, která od počátku pučí v neporušené spojitosti se sousední, a větví, která byla uříznuta a potom opět naroubována“* (Aurelius, *Ta ei.*, XI, 8). Opět tedy připomíná, že pokud chceme žít v harmonii s vesmírem, musíme tak činit i s ostatními lidmi.

Marcus Aurelius v této knize také sám pro sebe sepsal devatero, jak uvažovat. Hned v prvním bodě mluví o tom, jaký je jeho vztah k lidem – že je tu proto, aby byl jejich vedoucím. Neměli bychom se hněvat na lidi, kteří jednají správně a ani na ty, kteří jednají nesprávně, neboť tak jednají nevědomky. Zároveň se ale přiznává, že ani on není v těchto věcech dokonalý; *„Však také ty sám se mnohdy provinuješ a jsi jeden z nich! A jestliže se některých provinění zdržuješ, pak máš alespoň náklonost k nim, i když se jich vystříháš ze zbabělosti nebo ze ctižádostivosti či z podobných nevalných pohnutek“* (Aurelius, *Ta ei.*, XI, 18). Dále si připomíná, že je třeba odsoudit hněv a nenechat se jím ovládat, jelikož jedinou správnou cestou je laskavost a schovívavost. Měli bychom k tomu vést i ostatní lidi, ale musíme jim to ukázat srozumitelně a hlavně laskavě, nikoliv posměšně nebo vyčítavě. Kromě hněvu se máme vyhnout také lichocením, neboť i to je věc špatná. V závěru svých příkázání na sebe apeluje: *„Tohoto základního devatera buď pamětliv tak, jako bys je dostal darem od devíti Múz, a konečně už začni být člověkem, dokud jsi naživu!“* (Aurelius, *Ta ei.*, XI, 18). Na konci knihy cituje několik filozofů, nejčastěji pak stoika Epiktéta a Sokrata.

3.12 Kniha dvanáctá

Poslední kniha je shrnutím všech již zmíněných témat. Znovu zde připomíná důležitost toho, že jsem součástí celku, který se neustále mění, a jak je náš život pomíjivý. Nejdůležitější je být dobrým člověkem, vzdát se všech slastí a tužeb, ale také závistí či pochlebování. Pokud bychom se podívali na vesmír s odstupem, zjistíme, že je to opakování toho samého, není tu nic nového, nic nepřirozeného. Všechno, co se děje, je přirozený proces, který ovládá příroda, jež je neomylná. Připomíná, že abychom dosáhli dobrého života, musíme minulost pustit z hlavy a budoucnost svěřit bohům. Pak se můžeme soustředit pouze na přítomnost, která je jediná důležitá.

Zároveň se zabývá otázkou existence bohů; *„Těm, co se tě ptají: ‚Kdepak jsi viděl bohy anebo z čeho jsi poznal, že skutečně jsou, že je máš v takové úctě?‘ odpověz: Zprvce jsou také zrakem viditelní. A za druhé ani tvou duši jsem neviděl a přeci ji ctím. Tedy podobně je tomu i*

s bohy: z projevů jejich moci, o které se znova a znova přesvědčuji, bezpečně poznávám, že jsou, a mám je v úctě“ (Aurelius, Ta ei., XII, 28).

Život přirovnává k divadelní hře. Tak, jako prétor občas propustí herce, aniž by odehrál všechna svá dějství, i nás příroda občas propustí dříve než jiné. Měli bychom to všem přijmout s pokorou, koneckonců je to příroda, která tu byla při našem stvoření, a proto má právo i rozhodnout, kdy odejdeme. Stejně jako prétor to dělá pro dobro divadla, i příroda to dělá pro své dobro; „*Odejdi tedy v dobré vůli! Neboť také ten, kdo tě propouští, je dobré vůle“ (Aurelius, Ta ei., XII, 36).*

4. Srovnání filozofie Marca Aurelia se stoicismem

V této kapitole je provedena komparace poznatků z první části práce (stoicismus obecně, Seneca a Epiktétos) s poznatky získanými obsahovou analýzou knihy *Hovory sobě*. Porovnány jsou stěžejní témata stoické filozofie, a to z pohledu Marca Aurelia a ostatních stoiků. Výsledné poznatky jsou pak použity k zodpovězení mé první výzkumné otázky – „Do jaké míry byl Marcus Aurelius ovlivněn stoickou filozofií?“

4.1 Vesmír/příroda

Stoikové věří v aktivní a pasivní přístup. Vesmírná látka, která je zde pasivním principem je ovládána aktivním principem, kterým je vesmírný rozum, příroda nebo také bůh. Pro aktivní princip stoikové také používají výraz *logos*. „*Ranní stoikové, kteří přírodu a Dia ztotožňovali, pokládali přírodu za vládnoucí princip světa*“ (Rist, 1998, 220).

Marcus Aurelius se touto problematikou zabývá ve své páté a šesté knize (viz kapitola 3.5 a 3.6). Mluví především o tom, že vesmírná látka je povolná rozumu, který všechno řídí a je vždy bezchybný, tedy i my bychom se mu měli podřídit. Opět se zde vrací k myšlence o životu v souladu s přírodou, zároveň tedy i s rozumem, který všechno řídí.

Také Epiktétos souhlasí, že vesmír je aktivním principem, který vše řídí a všechno by se mu mělo podřídit; „...že bůh stvořil všechny věci ve vesmíru a celý vesmír sám takový, aby byl prost překážek a sám sobě účelem, a jeho části takové, aby sloužili potřebám celku? Ostatní tvorové arci nemají schopnost uvědomovat si boží vládu, ale rozumný tvor, člověk, má schopnosti uvažovat o všech těchto věcech: že je část celku, jaká asi část, že je správné, aby části ustupovaly celku“ (Epiktétos, *Dia.*, IV, 7).

I Seneca tvrdí, že příroda je aktivním principem, který je třeba následovat a podlehnout jeho vůli. Zabývá se tím také ve 122. listu pro Lucilia, který je silnou kritikou lidí, kteří se rozhodli žít jinak než v úplném souladu s přírodou. Tento dopis zakončuje slovy: „*Proto se musíme, Lucilie, držet té cesty, kterou nám předešala příroda, a nesmíme se od ní odchýlit. Těm, kdo se přírodě vzpírají, vede se jako lidem veslujícím proti proudu*“ (Seneca, *Epis.*, 122).

Aktivní a pasivní přístup a také soulad s přírodou je pro stoiky v jejich myšlení klíčový. Také pro Marca Aurelia je tento přístup důležitý a se stoiky je tak v tomto tématu v souladu.

4.2 Náboženství/bůh

Z předchozí kapitoly vyplývá, že Bůh ve stoicismu představuje aktivní přístup. „*Jak tvrdili všichni stoikové, dvěma základními principy světa jsou bůh (Zeus) a hmota*“ (Rist, 1998, 174).

Pro Epiktéta je bůh ztotožňován s přírodou, tyto názory ovšem přejímá od ostatních stoiků. Sám tuto problematiku příliš nerozebírá a tvrdí, že ho nezajímá, jak vlastně vznikl vesmír, protože to není schopen sám zjistit. Proto je podle něj moudřejší se věnovat věcem, kterým dokáže jeho rozum porozumět (Svoboda, 1957, 9).

Marcus Aurelius je, stejně jako ostatní stoikové, panteistou⁹, což si můžeme potvrdit následujícím výrokiem z jeho knihy: „*Neboť jest jeden vesmír vše zahrnující a jeden bůh vším pronikající a jedna pralátka a jeden zákonitý řád: rozum, společný všem myslícím tvorům a jediná pravda, je-li také dokonalost tvorů spolu spřízněných a téhož rozumu účastných jediná*“ (Aurelius, *Ta ei.*, VII, 9).

I přes některé náboženské aspekty se ovšem stoicismus nedá nazvat náboženstvím, alespoň ne v konvenčním smyslu. Stoikové nikdy netvrdili, že by nějaká kniha či budova byla posvátná, ani že by jejich víra byla někde vytesána. Naopak, pokud člověk přijmul základní principy stoicismu a zavázal se jim, mohl zpochybňovat myšlenky dřívějších stoiků a sám je upravovat na základě svých argumentů (Dinucci, Whiting, 2021).

Stejného názoru je i Seneca, který ve svém 33. dopise pro Lucilia říká, že je ostudné, pokud člověk celý život pouze přejímá myšlenky druhých a nijak je sám nerozšiřuje či nepřichází s novými; „*Sám se ujmí velení a vyslov něco, co by stálo za zapamatování! Pochlub se něčím svým!*“ (Seneca, *Epis.*, 33).

Marcus Aurelius se se stoiky shoduje i v tomto případě. O téma se dokonce zajímá o něco více než například výše zmíněný Epiktétos a v jeho knize tak často můžeme najít pasáže o vše prostupujícím bohu.

⁹ Panteismus je přesvědčení, že bůh je přítomný ve všem a vše jako celek je bohem.

4.3 Jak správně žít

V rámci tohoto tématu je poněkud těžké uchopit názor Marca Aurelia, jelikož v podstatě celé jeho dílo by se dalo shrnout slovy „jak správně žít“. Celá kniha je soubor poznámek, kde si připomíná, co by měl dělat správně a jak prožít život jako dobrý člověk.

Pokusím se zde jeho názor na to, jak správně žít, stručně shrnout. Jako nejdůležitější faktor pro správný život bych vyzdvihl žít v souladu s přírodou. O tomto tématu Marcus Aurelius mluví napříč celou svou knihou, a to včetně knihy první, která je pouze poděkováním všem v jeho životě (viz kapitola 3.1). Žít v souladu s přírodou znamená přijmout svůj osud, ať už nás potká v životě cokoliv, a to včetně smrti či veškerých změn. Všechno totiž řídí příroda a ta je bezchybná.

Tento názor zastává také Epiktétos, konkrétně například následující myšlenkou: „*A proto se vychloubej teprve tehdy, až se budeš v užívání svých představ chovat ve shodě s přírodou, neboť tehdy se budeš chlubit jednou ze svých vlastních předností*“ (Epiktétos, *Ench.*, 6).

Co se týče Senecy, i jeho dílo *Dopisy psané stoikem* se dá považovat za jakýsi návod, jak správně žít, jelikož se toto dílo zabývá čistě praktickou filozofií, kdy vzdělává svého přítele Lucilia o běžných životních překážkách. Napsal knihu *O šťastném životě*, kde volá po souladu s přírodou, kromě čehož však rozebírá i téma bohatství, což u stoiků není časté. Tvrdí, že bohatství může být správné, pokud nenarušuje ctnostný život (Moore, 2020, 190).

Ačkoliv by na téma ze stoického pohledu správného života mohla být zpracována samostatná rozsáhlá práce, jádro pro šťastný život pro ně tkví právě v souladu s přírodou, což tvoří jeden ze základních pilířů stoicismu. Je důležité pochopit, že příroda koná vždy správně a my to musíme přijmout.

Téma, jak správně žít, je pro Marca Aurelia v jeho knize ústřední, a i v tomto názoru je v souladu se stoicismem.

4.4 Smrt

Pravděpodobně nejčastější téma v knize Marca Aurelia je smrt. Téměř ve všech dvanácti knihách se smrti více či méně věnuje. Zastává názor, že smrt není nic špatného, který vychází ze stoického dělení na dobré a špatné věci, přičemž věci přirozené, kam se smrt nepochybně řadí, nemohou být nikdy věci špatné. Naopak v mnoha případech může být smrt považována

za věc dobrou, jelikož je v souladu s přírodou a člověk skrz ni plní svůj úděl. Smrt bychom měli v každém případě vítat nezávisle na délce našeho života.

V tomto se s ostatními stoiky naprosto shoduje, jak můžeme vidět nejen u Epiktéta: „*Když se zdá smrt zlem, měj proti tomu pohotově důvod, že je naší povinností vyhýbat se zlu a že smrt je nutností*“ (Epiktétos, *Dia.*, I, 27), ale i u Senecy: „*Vždyť jako po mladistvém věku následuje stáří, tak po stáří přichází smrt. Kdo nechce zemřít, vlastně nechce žít. Vždyť život nám byl dán s podmínkou, že zemřeme; k tomuto cíli se ubíráme životem*“ (Seneca, *Epis.*, 30).

Stoikové také zastávají názor, že smrt znamená oddělení hmotné duše od hmotného těla, která pak ještě nějakou dobu trvá a poté je v pravidelných intervalech pohlcena světovým ohněm (Rist, 1998, 265). To samé tvrdí Marcus Aurelius ve své čtvrté knize (viz kapitola 3.4).

Marcus Aurelius se shoduje s ostatními stoiky, že smrt není špatná věc a měli bychom ji naopak plně přijmout a vítat.

4.5 Sebevražda

Sebevražda je u stoiků velmi časté téma, nicméně se ve svých názorech rozchází. U starých stoiků je těžké říct, jaký názor na sebevraždu vlastně měli. Obecně se v té době považovala sebevražda za běžnou věc, přesto na tuto věc mohli mít již tehdejší stoikové rozdílné názory – už jen vzhledem k tomu, že Zenón sám spáchal sebevraždu, zatímco Chrysippos nikoliv (Rist, 1998, 252).

Seneca se tomuto tématu věnuje v 70. listu pro Lucilia, který nese název *O dobrovolné smrti*. Podle Senecy nelze říct, kdy je sebevražda správná a kdy nikoliv a že tento soud nepatří nikomu jinému než tomu, koho se to týká; „*I mezi filosofy najdeš některé, kteří soudí, že si člověk nemá sáhnout na život a že není oprávněn stát se vlastním zhoubcem; má prý čekat na takový konec, jaký mu určila příroda. Kdo toto tvrdí, nevidí, že uzavírá cestu svobodě*“ (Seneca, *Epis.*, 70). Seneca tedy vidí v sebevraždě jakýsi vrchol svobody. Podle něj navíc nezáleží na tom, jak dlouho žijeme, ale jak dobře žijeme. Tvrdí, že správný mudrc by měl žít tak dlouho, jak mu přísluší, nikoliv tak dlouho, jak může.

Tématem sebevraždy se zabývá i Epiktétos. Tvrdí, že by se člověk neměl vzdát života nerozumně nebo z nedostatku vytrvalosti, protože tak si to bůh nepřeje. Zároveň ale v některých pasážích píše, že pokud je život příliš nesnesitelný, je rozumné odejít; „*Jde možná o ortodoxní stoicismus, ale první kniha Rozprav obsahuje zvláštní pasáž, která nemá*

ve staré Stoe žádnou obdobu“ (Rist, 1998, 262). Říká například, že pokud by mu dal někdo na výběr mezi oholit se a zemřít, raději by zemřel. Jeho plnovous pro něj byl součástí toho, že je filozof a jeho zásady by mu nedovolily se ho vzdát.

Co se týče Marca Aurelia, i jeho názory jsou v rámci tohoto tématu poměrně rozporuplné a v mnohém se od ostatních stoiků liší. Stoicismus obecně tvrdí, že smrt je východiskem z těžké nemoci, Marcus ale tvrdí, že pokud je bolest příliš velká, přivodí smrt, pokud ne, dá se vydržet, což tvoří protipól zmíněným názorům. Na druhou stranu ale ve svém díle cituje Epiktéta, tvrdícího, že pokud je život příliš nesnesitelný, sebevražda může být východiskem (Rist, 1998, 263-264).

Marcus Aurelius ale také zastává názor, že bychom ze života měli odejít skromně a přiměřeně, neboť přiměřená smrt by měla být vrcholem přiměřeného života. Člověk by měl občas sám poznat, kdy je čas odejít, obzvlášť, pokud ho opustil jeho rozum, jak tvrdí ve své desáté knize (viz kapitola 3.10).

V otázce sebevraždy se Marcus Aurelius do určité míry shoduje, ale zároveň i odlišuje od ostatních stoiků. V rámci stoicismu se jedná o velmi kontroverzní téma již od počátku tohoto směru.

4.6 Vztahy s lidmi

Obecně stoikové vyznávají světoobčanství, tedy názor, že všichni lidé jsou součástí stejného vesmíru. Stoikové také odsuzují takové lidi, kteří odmítají žít v souladu s přírodou a nedokážou přijmout svůj osud, který jim příroda přidělila (viz kapitola 4.1).

Epiktétos je názoru, že nemůže dosáhnout svého nejvyššího dobra, pokud v tom nebude podporovat všechny lidi. Nejedná se pak jen o lidi z jeho blízkého okolí, nýbrž o všechny lidi, jelikož jsme občany jednoho vesmíru. Nezáleží tedy, jak jsou lidé vzdělaní nebo dobří – vždy bychom se měli snažit o jejich dobro (Lebell, 2013, 89).

Marcus Aurelius řeší vztahy s lidmi často v souvislosti s laskavostí. Jak říká v sedmé knize, měli bychom se k ostatním chovat vždy co nejlépe, jelikož naše chování k ostatním odráží to, jací jsme. Bez rozdílu bychom měli s lidmi jednat laskavě, a to i v případě, pokud s námi lidé zacházejí špatně. Soulad s přírodou dle Marca zahrnuje také soulad s ostatními lidmi, jelikož jsme součástí stejného celku; „*To měj stále na paměti, že k blaženému životu je zapotřebí jen pramálo věcí..., proto se ještě nevzdávej naděje, že budeš svobodný, skromný, laskavý k lidem a poslušný boha*“ (Aurelius, *Ta ei.*, VII, 67).

Seneca k tomuto tématu sepsal celé dílo – *O laskavosti*. Toto dílo věnoval mladému Neronovi během začátku jeho vlády. Laskavost zde vykresluje nejen jako důležitou ctnost pro Římany, ale také jako důležitou vlastnost správného panovníka. Seneca souhlasí s ostatními stoiky, že laskavost je velmi důležitým charakterovým rysem dobrého člověka, zároveň ale v sedmém dopise pro Lucilia tvrdí, že moudrý člověk by se měl stýkat pouze s moudrými lidmi a vyhýbat se davům. V davu je totiž příliš mnoho lidí, kteří nám při setkání kazí duši a přebíráme od nich špatné mravy. Jeho východiskem je trávit co nejvíce času s moudrými lidmi a také sám se sebou; „*Stáhni se do sebe, co jen můžeš. Stýkej se jen s těmi, kteří tě dokážou udělat lepším*“ (Seneca, *Epis.*, 7).

Vztahy s lidmi berou tedy všichni stoikové velmi zodpovědně, jelikož jsme si všichni lidé příbuzní a jsme součástí stejného vesmíru. Pokud tedy chceme žít v souladu s přírodou, je potřeba žít také v souladu s ostatními lidmi. K tomu nám má pomoci laskavost, kterou stoikové vyzdvihují jako klíčovou vlastnost ve vztazích k ostatním lidem.

Pro Marca Aurelia je laskavost vůči lidem velmi důležitá a píše o ní napříč celou svou knihou. I zde je tedy soulad se stoickými zásadami patrný.

4.7 Vášně/hněv

Vášně jsou stoiky definovány jako nerozumné pudy. Je špatné se jimi nechat ovládat, jelikož jsou to pouze jakési „iracionální pohyby duše“. Tyto pudy je pak třeba vymýtit a nahradit je pudy správnými, které budou následovat rozum. Někteří stoikové pak tvrdí, že není nutné tyto pudy úplně vymýtit, pouze je stačí podřít rozumu (Rist, 1998, 47-48, 191-193).

Jednou z nejvíce diskutovaných vášní je pro stoiky hněv. Seneca na toto téma napsal celou knihu – *O hněvu*, která je rozdělena do dvou částí. V první části rozebírá hněv teoreticky, popisuje ho a vysvětluje, proč je podle něj špatný. Seneca hněv kompletně odmítá, jelikož je podle něj naprosto proti přírodě; „*Někteří moudří muži proto tvrdili, že hněv je dočasné šílenství*“ (Seneca, *De Ir.*, I, 2). Ve druhé části se zabývá praktickými radami, jak hněvu předejít či s ním bojovat.

Epiktétos ve svém díle rozebírá převážně vášně obecně. Souhlasí se stoickým postojem, že vášně jsou špatné, a tvrdí, že si je filozof nemůže dovolit, pokud chce žít ctnostný život; „*Nesmíš pociťovat ani hněv, ani rozhořčení, ani závist, ani lítost, ani v dívce, ani v chlapci, ani v chutném soustu*“ (Epiktétos, *Dia.*, III, 22).

Marcus Aurelius ve své knize často spojuje téma hněvu s laskavostí, která je pro něj východiskem hněvu. Naše chování k ostatním je odrazem našeho rozumu, proto bychom ke všem za každých okolností měli přistupovat s laskavostí, jelikož hněv ostatních není naše chyba, ale jejich. Souhlasí se Senecou, že hněv je proti přírodě a že je proti němu potřeba bojovat. Vymezuje se i vůči ostatním vášním. Aby člověk mohl být dobrý, je potřeba se vášní zbavit. K tomu je zapotřebí být v úzkém styku se svým rozumem a bohy uvnitř sebe; „*Toto pak uzpůsobuje člověka, aby žil neposkrvněn chťiči, nezraněn jakoukoli strastí, nezdeptán jakoukoli potupou, odolný vůči každé špatnosti...*“ (Aurelius, *Ta ei.*, III, 4).

Sebezapření vášní patří mezi základní principy stoicismu, přičemž Marcus Aurelius tuto hodnotu s ostatními stoiky sdílí. Shoduje se v tom, že musíme proti těmto pudům bojovat a následovat rozum a bohy, abychom žili správný život.

4.8 Politika

Stoikové se domnívají, že se moudrý člověk nemá vyhýbat společenskému životu, tedy ani veřejnému a politickému životu. Uznávají stát a tvrdí, že by měl být člověk svému státu věrný. Avšak uznávají také světoobčanství a osud celého vesmíru vždy staví před záležitosti státu. Měli bychom být vlídní k našim bližním, stejně jako k nepřítelům, jelikož jsme občany stejného vesmíru a všichni jsme si tak příbuzní (Svoboda, 2011, 15).

Marcus Aurelius ve své knize politiku téměř nezmiňuje, věnuje se v ní téměř výhradně filozofii. Z některých jeho myšlenek je ale patrné, že své politické postavení bere vážně a zodpovědně. V šesté knize píše, že je pro něj dobré jen to, co prospívá nejen vesmíru, ale také Římu, protože je jeho hrdým občanem. Ve stejné knize si připomíná, že i přes své postavení musí zůstat prostým a dobrým člověkem; „*Dej pozor, abys ,nezcísařštel‘: abys nenačchl císařstvím; stává se to!*“ (Aurelius, *Ta ei.*, VI, 30).

I Seneca byl za svůj život politicky velmi aktivní a zastával mnoho významných funkcí. Ve svém díle *O klidu duševním* pojednává o vyrovnaném životě. Tvrdí, že lidé často nejsou schopni stanovit si cíle a ani jich dosáhnout. Žijí v nerovnováze tím, že se dostanou do stavu „omrzlosti“. Jedním z východisek je podle autora působení ve veřejném životě; „*Ptáš se, jaké pomoci je po mém soudu třeba užítí proti této omrzlosti? Nejlépe, jak praví Athenodoros, bylo by zaměstnávat se úřednickým jednáním, účastí ve věcech veřejných a službami občanskými*“ (Seneca, *De tranq.*, III). Při takové činnosti zůstává člověk stále aktivní a zároveň je užitečný nejen vesmíru, ale také občanům.

Na rozdíl od obou výše zmíněných, Epiktétos nebyl politicky aktivní. Věnoval se plně filozofii, zejména pak praktické části stoicismu – etice. V jeho dílech tedy příliš myšlenek o politice nenalezneme.

Stoikové se veřejnému ani politickému životu nevyhýbali, zároveň ale nebyly mezi ústředními zájmy jejich filozofie, a proto se příliš v textech stoiků nevyskytují. Ani Marcus Aurelius, i přes jeho společenské postavení, není výjimkou a ve své knize se věnuje téměř výhradně filozofii.

4.9 Válka

Seneca válku tvrdě odmítá. Píše o tom v 95. dopise pro Lucilia, kde tvrdí, že válka je zlo a krutost lidí nezná meze. Ptá se, jak je možné, že vraždy, které provedou jedinci potají, se stíhají a vrah je odsouzen, ale pokud se vyvraždí celé armády, je tento čin oslavován; „*Lidé, bytosti nejmírnější, se nestydí radovat se ze vzájemně prolité krve, vést války a odkazovat jejich vedení svým synům, ačkoliv dokonce nemá zvířata a lité šelmy mezi sebou zachovávají mír*“ (Seneca, *Epis.*, 95).

Válku odmítá i Epiktétos – ve svém díle vypráví příběh o dvou bratrech – Eteoklovi a Polyneikovi, kteří spolu vedli válku o Théby. Epiktétos vysvětluje, proč válka rozděluje i nejbližší rodinné příslušníky. Příčinou je podle něj vlastní prospěch; „*...žádný tvor není ničemu nakloněn tou měrou jako svému vlastnímu prospěchu. Kdokoliv tedy, podle jeho zdání, je tomu na závalu, ať je to bratr či otec, dítě či miláček či milenec, toho pak nenávidí, zavrhuje, proklíná*“ (Epiktétos, *Dia.*, II, 22).

Marcus Aurelius se tématu války ve své knize překvapivě vyhýbá. Ve své třetí knize sice kritizuje Caesara či Alexandra Velikého, že zpustošili spousty měst a zabili tolik lidí jen proto, aby sami také našli smrt, ovšem na rozdíl od Senecy a Epiktéta nikde ve svém díle válku vyloženě neodmítá. Válka byla pravděpodobně v jeho myšlení jedním z konfliktních témat. Celý koncept války mohl samozřejmě stejně jako ostatní stoikové odmítnout, ovšem vzhledem k tomu, že se Římská říše v době jeho vlády stala cílem zahraničních vojenských tažení, jakožto císaře bylo jeho povinností zajistit vojenskou ochranu říše.

I přes to, že stoikové obecně válku odsuzují, Marcus Aurelius ji ve své knize vůbec nezmiňuje a jeho filozofický pohled na válku tak neznáme.

4.10 Do jaké míry byl Marcus Aurelius ovlivněn stoicismem?

V této kapitole se na základě zjištěných poznatků snažím vyvrátit názor, že Marcus Aurelius není stoikem. Tvrdí tak například francouzský filozof Pierre Vesperini ve své knize *Righteousness and Melancholy, on the writings of Marcus Aurelius*. Autor uvádí, že Marcus Aurelius nikde ve své knize nehlásá, že by byl stoikem, ani netvrdí, že by následoval stoickou školu. Dále pak píše, že Marcus byl především císařem a že pouze využíval stoické myšlenky k tomu, aby byl dobrým císařem, nikoliv k tomu, aby byl filozofem. Autor argumentuje například masakry barbarů, které za vlády Marca Aurelia probíhaly a které jsou proti stoickému světoobčanství (Baptiste, 2020).¹⁰

Jak už bylo řečeno dříve, Marcus Aurelius je v rámci obecných témat stoicismu, jako je vesmír, příroda či bůh, v souladu s ostatními stoiky (viz kapitoly 4.1, 4.2). Vyvrátit můžeme také argument Pierra Vesperiniho, že se nikde ve své knize Marcus Aurelius otevřeně ke stoicismu nehlásí. V kapitole 4.2 je uvedeno, že veřejné přihlášení k tomuto směru není pro stoicismus zásadní. Důležité je to, aby byl dotyčný věrný základním principům stoicismu, což Marcus Aurelius zcela splňuje.

V kapitolách 4.3, 4.4 a 4.5 již rozebírám konkrétnější témata, tedy jak správně žít, smrt a sebevraždu. Téma, jak správně žít je silně propojené s přírodou a vesmírem, jelikož základním prvkem pro správný život je soulad s přírodou. To Marcus Aurelius hlásá napříč celou svou knihou a i zde můžeme vyzorovat, že jsou jeho myšlenky věrným obrazem stoicismu. Stejně tak je tomu u smrti, kterou stoikové nevidí jako špatnou, nýbrž jako nevyhnutelnou součást života, která je v souladu s přírodou. Rozdílný názor pak ovšem můžeme shledat u sebevraždy. Zatímco pro Senecu je možnost sebevraždy vrcholem svobody a pro Epiktéta možné východisko z těžkého života, Marcus Aurelius se přiklání k tomu, že bychom měli zemřít přirozenou cestou, jelikož to tak příroda chce. V jiné části souhlasí s Epiktétem, že pokud je život příliš těžký, sebevražda může být řešením.

V kapitolách 4.6 a 4.7 je již Marcus Aurelius s ostatními stoiky opět v souladu. Ve vztazích vůči lidem vidí odpověď v laskavosti, kterou zmiňuje napříč celou svou knihou.

¹⁰ Originální zdroj (kniha Pierra Vesperiniho *Righteousness and Melancholy, on the writings of Marcus Aurelius*) se mi bohužel nepodařilo dohledat. Přesto mi tyto informace přišly pro práci relevantní, proto čerpám z článku, který z Vesperiniho knihy vychází.

Stejně tak v otázce vášní a hněvu souhlasí, že je potřeba proti těmto pudům bojovat a označuje je za špatné.

V posledních kapitolách 4.8 a 4.9 je rozebíráno téma politiky a války. Zatímco Seneca politiku aktivně zapojuje do svých děl a za svůj život byl politicky velmi aktivní, Epiktétos naopak politiku neřeší vůbec. Marcus Aurelius se politice ve svém díle také nevěnuje, přesto je z některých pasáží patrné, že svou politickou pozici bere vážně a zodpovědně. Válku Seneca i Epiktétos kritizují a odmítají. Marcus Aurelius je v otázce války, kterou blíže rozebírám v kapitole 4.9, zdrženlivý, a to i přes to, že jeho dílo vznikalo v době válečných tažení. Důvodů pro vyhýbání se tomuto tématu může být více. První možností je, že věděl, že válku jako císař nemůže zavrhnout, jelikož má za Římskou říši v tomto ohledu odpovědnost. Druhá možnost je, že právě psaní této knihy mohlo být únikem z válečné reality, kde Marcus Aurelius nechtěl být, pročež z ní utíkal do svých filozofických myšlenek.

Z výše uvedených kritérií porovnání filozofie Marca Aurelia a stoicismu je ovšem zřejmé, že je Marcus Aurelius věrným zastáncem stoicismu a příliš se od něj, až na malé výjimky, neodklání. Toto tvrzení podpírá také sekundární literatura, která se tímto tématem zabývá. Marcus Aurelius ve svých myšlenkách často vychází z Epiktéta, ke kterému má ze všech stoiků časově nejbližší. V jeho úvahách můžeme zpozorovat také Platónův idealismus, který je ovšem viditelný i u Epiktéta (Asmus, 1986, 482). Můžeme tedy říct, že byl Marcus Aurelius ovlivněn především stoicismem a jeho kniha se dá označit za věrný obraz mladší stoy.

Limitací mého výzkumu může být fakt, že čerpám pouze ze stoiků mladší stoy, kteří mají společné to, že se věnují praktické části stoicismu a většinou se opírají o teorii jejich předchůdců. Z logiky mé práce je ale důležitá právě praktická část této filozofie, jelikož pro zodpovězení mé druhé výzkumné otázky není teoretická část stoicismu příliš relevantní. Z konceptu knihy Marca Aurelia je navíc jasné, že je zaměřena čistě na filozofii praktickou.

5. Politická rozhodnutí Marca Aurelia

Život Marca Aurelia je v této kapitole zpracován za pomoci biografické analýzy, převážně se pak jedná o dobu jeho vlády. Zaměřuji se především na jeho politická rozhodnutí, která jsou pro zodpovězení druhé výzkumné otázky zásadní.

Marcus Aurelius Antoninus se narodil v roce 121 n. l. do bohaté římské rodiny, která pocházela z Hispánie. Jeho otec byl politicky aktivní a stal se prétozem. V roce 127 n. l. ale zemřel a výchovy mladého Marca se ujal jeho děd, který byl ovšem v politickém životě také velmi úspěšný. Třikrát se stal konzulem a za vlády Hadriána také prefektem Říma. (Hošek, Marek, 1990, 34).

Marcus si získal velkou přízeň císaře Hadriána, který v něm pravděpodobně již v útlém věku viděl velký potenciál. To se potvrdilo v roce 138 n. l., kdy Hadrián adoptoval Antonia Pia a zároveň ho zavázal k tomu, aby on adoptoval Marca Aurelia. Tomu se poté dostalo velmi kvalitního vzdělání v mnoha oblastech, včetně filozofie. Výčet jeho učitelů a lidí, kterých si vážil, je vidět v první části jeho knihy, která je poděkováním všem důležitým osobám v jeho životě. Největší vliv na něj měl právě jeho adoptivní otec, který pro něj byl obrazem správného vládce (Hošek, Marek, 1990, 35-36).

Politicky aktivním byl Marcus již od roku 140 n. l., kdy se stal konzulem a měl tak podíl na vládě po boku svého adoptivního otce. Konzulem se stal ještě znovu v letech 145 n. l. a 161 n. l. Později se oženil s dcerou Antonia Pia, Faustinou. Císařem se Marcus Aurelius stal 7. března 161 n. l., kdy jeho adoptivní otec zemřel. Za svého spoluvladaře ihned zvolil svého mladšího adoptivní bratra – Lucia Vera, čímž Řím poprvé v historii získal dva vladaře. Ve skutečnosti ale měl Marcus Aurelius vždy hlavní slovo (Hošek, Marek, 1990, 37-38).

S Faustinou zplodil během jejich třicetiletého manželství minimálně 14 dětí, z čehož dvakrát se narodila dvojčata. První tři děti se nedožily více než pár let. Jako další se roku 150 n. l. narodila Lucillia, která se později vdala za Lucia Vera. Ze všech dětí přežily Marca Aurelia pouze čtyři. Jedním z nich byl samozřejmě jeho jediný syn Commodus (ostatní zemřeli v útlém věku včetně Fulvuse, staršího dvojčete Commoda), který se později stal císařem (Birley, 2001, 107-119).

Spoluvládce Marca Aurelia Lucius Verus zemřel v roce 169 n. l. na jednom z válečných tažení. Existuje mnoho konspiračních teorií o jeho smrti, včetně té, že ho zabil sám

Marcus Aurelius. Ačkoliv měl ke svému bratrovi Marcus Aurelius výhrady, jednal s ním vždy s respektem a po smrti ho nechal zbožštit. Nejpravděpodobnější pak je, že zemřel na mor. Po jeho smrti se stal spolupanovníkem Marca Aurelia jeho syn Commodus (McLynn, 2009, 340-342).

Marcus Aurelius většinu své vlády strávil na vojenských tažení, převážně v bojích proti Germánům. V té době také vznikla jeho kniha *Hovory sobě*, která má pro území střední Evropy (konkrétně dnešního Slovenska) specifickou historickou hodnotu; „*Pod titulem knihy totiž stálo ‚Psáno v zemi Kvádů nad Granuou‘, tj. Hronem. Je to tedy první filozofické dílo, jež vzniklo na půdě naší vlasti.*“ (Zamarovský, 1995, 367).

Marcus Aurelius zemřel v roce 180 n. l. při válečném tažení, pravděpodobně na mor¹¹, který tehdy zachvátil celou Římskou říši. Jeho smrt zasáhla celý Řím, čímž se potvrdilo, že byl považován za velmi schopného a oblíbeného císaře; „*Historik Héródiános (3. stol. n. l.) píše: ‚Jakmile se rozšířila zpráva, že Marcus zemřel, zachvátil smutek celé přítomné vojsko a stejně tak i široké vrstvy lidu. V římské říši nebylo nikoho, kdo by nepřijímal tuto zvěst bez slz v očích.*““ (Hošek, Marek, 1990, 38).

5.1 Pronásledování křesťanů

Za vlády Marca Aurelia se křesťanství těšilo velkému rozmachu a oblíbenosti. Bylo to způsobeno tím, že se křesťanství změnilo a z dříve uzavřeného kultu se stalo otevřené náboženství, jehož následovníkem se mohl stát každý, kdo se nechal pokřtít a vzdal se předchozího náboženského přesvědčení (Hošek, Marek, 1990, 258).

Marcus Aurelius ke křesťanství zpočátku přistupoval podobně jako jeho adoptivní otec, který křesťanství toleroval, pokud se provozovalo v soukromí. To se ale pod taktovkou Marca Aurelia brzy změnilo; „*Podle biskupa Melita prý dal Marcus popud k pronásledování křesťanů v Galii listem, jenž ovšem známe jen odtud a tedy nepřímo*“ (Hošek, Marek, 1990, 258).

Z Marcovi knihy lze jen těžko zjistit, jaký měl vůči křesťanům postoj. V jedné části ovšem kritizuje křesťany za jejich přístup – podle něj by totiž odhodlanost duše měla vycházet z rozumu, zatímco ta jejich vychází z umíněnosti (Aurelius, *Ta ei.*, XI, 3). Podle svého

¹¹ Nicméně to není potvrzené, některé zdroje (například Dio) tvrdí, že za jeho smrti stojí ošetřující lékaři, kteří si chtěli získat přízeň Commoda, přičemž o tom věděl i samotný Marcus Aurelius (Birley, 2001, 209).

stoického přesvědčení věřil v povinnosti občana vůči svému státu, které křesťané příliš neplnili, a místo světských problémů se zabývali výhradně problémy duchovními. Kromě výše zmíněného listu ale není známo, že by Marcus útoky na křesťany sám podněcoval. Na druhou stranu ovšem pronásledování schvaloval (Birley, 2001, 203).

I kdyby se ovšem Marcus rozhodl křesťanství nadále tolerovat a nedovolil jejich pronásledování, setkala by se to u římských občanů se silnou nevolí. Nenávist vůči křesťanům rostla jednak kvůli stále rozšiřujícímu se moru, ale také kvůli prohlubující se hospodářské krizi, která vznikala kvůli válečným konfliktům. Všechny tyto problémy byly ovšem lidmi přisuzovány křesťanům, kteří si podle nich zneprátelili bohy tím, že uznávají jinou víru (Hošek, Marek, 1990, 258).

I přesto, že toto téma je celkově velmi kontroverzní i v podání historiků, existuje mnoho nepřímých důkazů, že pro křesťany nebyla vláda Marca Aurelia lehkých období. Mnoho pramenů potvrzuje, že pronásledování křesťanů probíhalo i během intenzivní války s Parthy. Dalším zdrojem jsou „omluvné“ dopisy křesťanů, které byly adresovány přímo císaři. Takové dopisy se vyskytovaly i u předchůdců Marca Aurelia, za jeho vlády se ovšem jejich počet zvýšil. Mezi významnými lidmi, kteří takový dopis napsali, byli například Justin Mučedník, biskup Melito nebo církevní otec Athenagoras, který svůj dopis přednesl císaři ústně (McLynn, 2009, 295-297).

Cílem těchto „omluv“ bylo získat císařskou ochranu a možnost dostat křesťanství k široké veřejnosti a přesvědčit je, že křesťanství není zlo, za které jej všichni označují, a zmírnit tak nenávist občanů. Obsahy dopisů byly různé, všechny ale samozřejmě křesťanství hájily. Obsahovaly například obranu monoteismu, který podle nich dával větší smysl než mnohobožství. Autoři dopisů zároveň vždy dávali najevo, že to v žádném případě neznamená, že by neuctívali kult císaře. Snažili se císaři ukázat, že křesťané nejsou tím, za co byli považováni¹². Poukazovali na to, že je jejich víra založená na lásce k bližnímu svému, na pomoci ostatním a na ctnostném správném životě. Nelze určit, jak císař na tyto dopisy reagoval, jelikož nikde není důkaz, zda na některý z těchto dopisů odpověděl (McLynn, 2009, 295-297).

¹² Křesťané byli často haněni falešnými obviněními z kanibalismu, ateismu či incestů a byli označováni dokonce i za čaroděje a čarodějnice.

K otázce, zda politická rozhodnutí Marca Aurelia ohledně křesťanů korespondují s jeho stoickým přesvědčením, nelze podat příliš uspokojivou odpověď. Na jednu stranu tím nejedná podle jedné ze svých základních zásad, že by vůči všem lidem bez rozdílu měl být laskavý (viz kapitola 4.6), na druhou stranu bylo křesťanství považováno za něco proti přírodě, proti státu a proti přesvědčením, která byla Marcovi vlastní (viz kapitoly 4.1, 4.3). Dá se také konstatovat, že jako císař Římské říše měl odpovědnost za veškeré problémy říše (mor, krize atd.) a musel své povinnosti vůči občanům plnit.

5.2 Válečné období

Po dlouhé období vlády Antonia Pia, předchůdce a adoptivního otce Marca Aurelia, vládl v Římě po celou dobu mír, Římská říše prosperovala a Antonius Pius po sobě svému nástupci zanechal velké finanční prostředky. Ačkoliv nevedl žádné války ani neudělal žádné velké reformy, Antonius Pius byl považován za jednoho z nejlepších panovníků a většinu potenciálních konfliktů řešil pomocí diplomacie. To se ovšem změnilo, když na trůn nastoupil Marcus Aurelius. Již v roce 162 n. l. totiž musel čelit Parthům, kteří vtrhli do Arménie.¹³ I přesto, že je císař úspěšně odrazil a dohodl s nimi mír, utrpěla římská armáda velké ztráty, a to hlavně kvůli moru, který v armádě propukl (McLynn, 2009, 326).

Po návratu do Říma musel císař s armádou brzy opět vyrazit do boje, tentokrát proti germánským kmenům, které se proti Římské říši spojily. Tím započalo období dlouholetých válek, které jsou známy jako markomanské války. Existují dohady o tom, že se císař připravoval na válku s Germány jako první, tyto přípravy ovšem přerušila vzpoura Parthů, která si vyžádala císařovu pozornost. Na základě těchto událostí udeřili jako první v zimě roku 167 n. l. Germáni. Jako záminka bylo použito to, že Řím nevyplatil dohodnuté dotace, přičemž neexistují žádné důkazy o tom, že by taková dohoda byla někdy podepsána. První útoky byly Římany snadno odraženy a již na jaře se zdála situace pod kontrolou. Pak ovšem nečekaně udeřili Markomani a Kvádové v plné síle, s čímž Řím rozhodně nepočítal. Germáni rychle postupovali a během tohoto nájezdu zemřelo až 20 tisíc římských občanů (McLynn, 2009, 326-327).

Germáni se zastavili až před početným bohatým městem Aquileia, se kterým si nevěděli rady, jelikož jim chyběly zkušenosti s obléháním. Díky tomu je římská armáda odrazila a byli

¹³ Parthská říše byla v té době největším konkurentem Římské říše, tudíž když Parthové vtrhli do Arménie a na trůn dosadili jednoho ze svých řad, představovalo to pro Římskou říši nebezpečí.

donuceni se stáhnout zpět na sever. I přes jejich porážku byla tímto konfliktem Římské říši zasazena obrovská rána, a to nejen materiální – obsadili totiž jeden z velkých římských zlatých dolů a přiživili tím finanční krizi Říma – ale také psychická, způsobená tím, že dokázali impériu Říma natolik uškodit (McLynn, 2009, 328).

Co ovšem stálo za historicky největším konfliktem s Germány není zcela jasné. Existuje mnoho hypotéz, proč se Germáni rozhodli na Římskou říši zaútočit. Některé předpokládají, že byly severní kmeny donuceny vyrazit na jih kvůli změně klimatu, hladu či protože byly vytlačeny jinými kmeny. Nejpravděpodobnější ovšem je, že se jednalo o úmyslné spiknutí proti Římu, které nebylo způsobeno existenciální krizí, nýbrž vlastní motivací. Tuto teorii potvrzuje fakt, že jednotlivé germánské kmeny umožňovaly ostatním kmenům volný průchod svým územím za účelem útoku na Římské impérium (McLynn, 2009, 329-330).

Kromě útoků Germánů také vypuklo rolnické povstání v Egyptě a v Sýrii. Po potlačení obou povstání musel Marcus v roce 177 n. l. opět vyrazit proti Germánům. Toto tažení opět skončilo vítězstvím Římanů, ovšem jelikož Marcus Aurelius krátce před koncem konfliktu ve vojenském táboře zemřel, mír podepisoval již Commodus (Zamarovský, 1995, 350-352).

„Ačkoliv Marcus Aurelius nepochybně sdílel obecný římský názor, že by všichni barbari měli být zabiti či zotročeni, je pravděpodobné, že je vnímal, jako „ušlechtilé divochy“, kteří žijí ctnostně a v souladu s přírodou“ (McLynn, 2009, 350). Z tohoto textu můžeme vyvodit fakt, že Marcus na jednu stranu Germány obdivoval, protože žili podle některých zásad stoicismu (viz kapitola 4.1 a 4.3).

Právě válka proti Germánům se považuje za významnou událost v historii Říma a předzvěst jeho pozdějšího pádu. Za vlády Marca Aurelia se sjednotilo mnoho kmenů za tímto jediným účelem – porazit Řím. Germáni využili situaci, kdy část římské armády působila na východě. I přes úspěchy římské armády se ovšem v Římě stupňovaly problémy, a to především v podobě moru a finanční krize (Birley, 2001, 249-252).

V této problematice Marcus Aurelius nejednal podle zásad stoicismu. Jak je popsáno výše v kapitole 4.9, stoikové válku odmítají, nicméně Marcus Aurelius o ní ve své knize nemluví, a proto jeho pohled na tuto věc neznáme. Jako císař musel ovšem vůči Římu plnit své povinnosti. I přes náznaky, že se na válku s Germány chystal jako první, to byli nakonec Germáni, kteří v těchto válkách byli v roli agresora. Kromě jejich prvního úspěšného tažení na Řím, kdy byli odraženi až u města Aquileia, se ale bojovalo na jejich území.

5.3 Finanční krize a reformy

Jak už bylo zmíněno, za vlády Marca Aurelia nastala finanční krize. Bylo to způsobeno především válkou, jež si žádala obrovské náklady z císařské pokladnice, a také kvůli moru, který jednak zabíjel vojáky, které bylo nutné znovu naverbovat, ale také obyčejné Římany, kteří samozřejmě platili daně (Birley, 2001, 159).

Marcus byl v této záležitosti velmi uvědomělý a v roce 169 n. l. uspořádal velkou aukci na císařský majetek, který rozprodal, aby získal peníze do císařské pokladnice. Prodával zde vše možné od nádobí přes drahé oblečení až po ozdobné vázy či obrazy. Získal tím obrovské množství peněz a poté, co se vrátil ze severních bojů, dal kupcům možnost věci vrátit, aby získali zpět své peníze. Toto rozhodnutí bylo velmi důležité, jelikož jím všem občanům ukázal, že je pro Řím ochotný přijmout oběti. Krizi samozřejmě mohl řešit i jinak, například zvýšením daní, ale bylo mu jasné, že takové rozhodnutí by příliš podpory od občanů Říma nepřineslo. Takto si jej Římané naopak ještě více oblíbili (Birley, 2001, 160).

Učinil několik dalších opatření – začal například do mincí přidávat méně zlata, jelikož potřeboval razit více mincí, aniž by zvýšil dodávky zlata. To vyústilo v poměrně vážné následky v podobě inflace (Birley, 2001, 160).

V neposlední řadě omezil gladiátorské zápasy, respektive dával povolení gladiátorským hrám pouze v případech, kdy to bylo nutné pro společenské dobro či stabilitu, nikdy kvůli slávě (McLynn, 2009, 74-75). Později ovšem učinil společně s Commodem poněkud kontroverzní rozhodnutí. Jelikož byl kvůli válce s Germány velký nedostatek gladiátorů a také nedostatek financí, bylo naléháno na zločince odsouzené k smrti, aby šli místo trestu smrti bojovat do arény. Náklady na zápasy tak prudce klesly a císař si tím usmířil nespokojené občany, kteří tuto zábavu vyžadovali. *„Ačkoliv Marcus Aurelius gladiátorské hry vždy nenáviděl – odpor částečně inspirovaný Antoniem Piem a částečně stoicismem, nemohl v této záležitosti rozhodnout podle sebe“* (McLynn, 2009, 408-409).

Marcus Aurelius byl obzvláště přívětivý vůči chudým lidem a otrokům a mnoho jeho reforem bylo zaměřeno právě na pomoc těmto lidem. Mezi nimi byli například dodávky jídla chudým lidem v době hladomoru či pomoc chudým dětem ve státní péči (Birley, 2001, 135).

Již brzy po nástupu byl Marcus velmi oblíbeným císařem. Měl blízko k lidu, choval se střídavě, ctnostně a také si nepotrpěl na okázalosti. Mimo jiné byla za jeho vlády svoboda

slova; „*Autor komedií Marullus otevřeně kritizoval Marca a Lucia po jejich nástupu do úřadu – a prošlo mu to. Za jiného císaře by něco takového znamenalo smrt*“ (Birley, 2001, 119).

V mnohém následoval své předchůdce. Pokračoval v posilování aktivního působení císařského úřadu v administrativě i v jurisdikci. Za jeho vlády byla zavedena pečlivá registrace všech římských občanů, včetně těch z provincií. Staral se také o hospodaření města a jeho čistotu. Stejně jako jeho adoptivní otec velmi omezil stavební činnost (Hošek, Marek, 1990, 38).

I přesto, že se Řím za jeho vlády dostal do problémů, jako byla finanční krize nebo mor, Marcus Aurelius se vždy snažil lidem ulehčit život. V těchto aktech můžeme vidět jeho stoické cítění, především pak ve vztahu k lidem, kde je jeho východiskem laskavost (viz kapitola 4.6). To můžeme vidět také v jeho progresivním chování vůči otrokům, sirotkům či ženám. Kromě jiného šel také sám lidem příkladem a i přes svůj statut císaře žil velmi skromně. I zde tedy následuje své stoické zásady, jak správně žít (viz kapitola 4.3).

5.4 Státní zřízení

Ačkoliv nebyl Marcus Aurelius politickým filozofem, který by se rozsáhle věnoval teorii státu, v této kapitole je nastíněno několik relevantních témat, především v rámci jeho vztahu se Senátem a v jeho pojetí spravedlnosti. Marcus Aurelius byl u Senátu velmi oblíbený, označovali ho za „hodného císaře“. Ctil tradiční přednostní nárok aristokratů, což se Senátu líbilo. I přes jeho konzervatismus byly případy, kdy si Marcus Aurelius uvědomoval, že je potřeba dát přednost talentu a schopnostem před bohatstvím. Místo toho, aby tedy do některých úřadů tradičně dosadil urozené, vybíral dle svého uvážení schopné jedince (McLynn, 2009, 177-178).

Marcus Aurelius choval k Senátu velkou úctou. Ačkoliv měl jako císař právo Senátu některé věci prostě jen oznámit, často za nimi přicházel se žádostmi místo příkazů. Marcus Aurelius také Senát o všem pečlivě informoval, byl pravidelným účastníkem schůzí Senátu a sezení se účastnil vždy až do konce. Očekával ale od Senátu, že ho budou také o všem detailně informovat (McLynn, 2009, 178).

Na veškerých sezeních měl jako císař právo veta a mohl tedy vetovat jakákoliv rozhodnutí Senátu, přesto však rád mluvil o suverenitě Senátu; „*Vztah Marca Aurelia se Senátem by se dal přirovnat ke vztahu britského premiéra s panovníkem spíše než k prezidentu USA a*

amerického senátu: kombinace nezpochybnitelné síly versus povrchní úcta spíše než skutečné rozdělení moci“ (McLynn, 2009, 179).

Císař měl v politických rozhodnutích vždy hlavní slovo, byl také hlavním velitelem armády, tribunem lidu, rozhodoval o válce a míru a rozhodoval o zahraniční politice. Císař byl tedy absolutním monarchou, soudcem a také budoucím bohem¹⁴ (McLynn, 2009, 179).

Skutečná moc Říma tedy spočívala v rukou císaře a jeho kabinetu, spíše než v rukou Senátu. Císař měl dva okruhy poradců, vnější – takzvaní *amici* (přátelé) – a vnitřní – *comites* (společníci). Rozdíl mezi nimi byl ten, že *amici* mohli navštívit audienci císaře, zatímco *comites* císaře doprovázeli všude. Jako císař se Marcus Aurelius bez *comites* obejít nemohl, příliš na ně ovšem nespolehal (McLynn, 2009, 179-180); „*Hovory sobě nám vysvětlují, že měl velmi nízké mínění o svých rádcích týkající se jejich morálky a intelektuálních schopností“* (McLynn, 2009, 180).

Marcus Aurelius se velmi usilovně věnoval zákonodárství, a to nejen praxi, ale také teorii. „*Je pozoruhodné, že byl profesionálními právníky nazýván jako ,císař nejzkušenější v právu“*“ (Birley, 2001, 133). Nejvíce se věnoval třem okruhům – propouštění otroků, jmenování opatrovníků a jmenování radních. Měl také velký smysl pro spravedlnost, přičemž i v této oblasti provedl několik změn – zvýšil například počet soudních dní (Birley, 2001, 133).

Svou soudní pravomoc bral velmi vážně a vždy si rád nechal poradit od odborníků. Snažil se také zefektivnit soudní řízení, a to například tím, že jmenoval soudce, proti kterým se nebylo možné odvolat. Během soudních řízení byl Marcus Aurelius vždy vstřícný a jsou i případy, kdy dal přednost soucitu před zákonem (McLynn, 2009, 180). Zde můžeme vidět jeho stoické tendence v podobě laskavosti vůči lidem (viz kapitola 4.6).

Obecně lze říct, že plnil své vladařské povinnosti v souladu se svým stoickým přesvědčením. K Senátu se, ačkoliv nemusel, choval vždy s respektem a pečlivě se věnoval všem svým povinnostem. V některých konkrétních případech pak můžeme shledat, že jednal podle stoické zásady laskavosti. Bral svou politickou pozici velmi vážně, jak můžeme vyčíst i z některých částí jeho knihy (viz kapitola 4.8).

¹⁴ Po smrti císaře docházelo k jeho zbožštění.

5.5 Zvolení nástupce

Za svého nástupce zvolil Marcus Aurelius svého syna Commoda. Commodus se narodil v roce 161 n. l. jako mladší z dvojčat, přičemž jeho bratr o čtyři roky později zemřel. Commodus byl jediným synem Marca Aurelia i přes to, že jeho žena Faustina porodila celkem 14 dětí. Mnoho z nich se ovšem nedožilo dospělosti (Birley, 2001, 117-119).

Marcus Aurelius poskytl svému synovi kvalitní vzdělání a již od útlého věku pomáhal svému otci s vládou, načež se ve svých 15 letech stal spolucísařem. Sám vládl pak od roku 180 n. l., kdy Marcus Aurelius zemřel, do roku 192 n. l., ve kterém byl Commodus zabit svými nejbližšími přáteli. Za dvanáct let vlády se mu podařilo zničit téměř vše, co jeho otec vybudoval. S Germány narychlo uzavřel mír, jelikož nechtěl válčit. Již za své vlády se prohlásil za boha, a dokonce vystupoval jako gladiátor, což si doposud nedovolil žádný jiný císař. Byl velmi krutý a poté, co ztratil důvěru i svých nejbližších přátel, se ho rozhodli odstranit (Zamarovský, 1995, 352).

Ačkoliv bývá zvolení Commoda za svého nástupce Marcovi Aureliovi často vyčítáno, císař zde musel učinit velmi těžkou volbu. Pokud by Commoda svým nástupcem neprohlásil, znamenalo by to zcela jistě Commodovu smrt či občanskou válku. Kdyby totiž Marcus Aurelius zvolil jiného nástupce, samotná existence jeho pokrevního potomka – tedy přímého nástupce – by pro postavení nového císaře znamenala nebezpečí. Neznamenal to ovšem, že by byl Marcus Aurelius přesvědčen o Commodově schopnostech být císařem; *„Naopak existují důkazy, že tento krok udělal s velkou nevolí. V tu dobu možná doufal, že by jeho zeťové Claudius Pompeianus a Claudius Severus mohli vládnout společně s Commodem jako on a Lucius Verus. Když spolu ale oba muži sdíleli konzulát v roce 173, ukázal se silný nesoulad mezi jejich názory i politikou“* (McLynn, 2009, 404).

Marcus Aurelius touto volbou přerušil dlouholetou tradici adoptivních císařů, pode níž se řídili již čtyři císaři před ním. Spolu s nimi pak Marcus Aurelius tvoří tzv. éru Pěti Velkých Císařů¹⁵. Ovšem byl taky jediným z nich, kdo měl vlastního syna (Riddle, 2016, 15).

Když začal být v roce 180 n. l. zdravotní stav Marca Aurelia vážný, sám si začal uvědomovat, že se blíží jeho konec. Úmyslně pak začal odmítat jídlo a pití, aby proces umírání urychlil. Zde je zajímavé, že i přes to, že se snažil smrt urychlit, nesnažil se o

¹⁵ Mezi ně se počítá Nerva (96–98 n. l.), Trajan (98–117 n. l.), Hadrian (117–138 n. l.), Antoninus Pius (138–161 n. l.) a Marcus Aurelius (161–180 n. l.).

sebevraždu, čímž potvrzuje své myšlenky o sebevraždě (viz kapitola 4.5). Nechal si zavolat své přátele a s úsměvem se s nimi rozloučil. I v posledních okamžicích tak bylo vidět jeho stoické vítání smrti (viz kapitola 4.4). Zároveň svým přátelům vytkl, že nad ním pláčou místo toho, aby přemýšleli nad morem a smrtí obecně. „*Životopisec také uvádí, že Marcus Aurelius vyjádřil lítost, že za sebou nechal takového syna*“ (Birley, 2001, 209).

Podle Diona³ Commodus během své vlády poslal Řím z doby zlaté zpět do doby železné. Marcus Aurelius nezískal odpuštění u Senátu ani dlouho po své smrti. Senát mu vždy vyčítal, že dal přednost otcovské lásce před zodpovědnou volbou svého nástupce a nechal tak vládnout „monstrum“ (McLynn, 2009, 449-451). „*Viděli jsme mnoho důvodů, proč si Marcus myslel, že nemá jinou možnost. Pozdější generaci byla ovšem myšlenka, že by jejich milovaný císař-filozof jednal tak nezodpovědně, velice nepřijemná, proto začaly vznikat historky o tom, že byl Marcus Aurelius svým synem zabit, aby ho nemohl zbavit nároku na trůn*“ (McLynn, 2009, 450).

Nedá se s určitostí říct, zda zvolení svého nástupce Marcus Aurelius učinil v souladu se svým stoickým přesvědčením, jelikož stoicismus samozřejmě takové téma neřeší. Svou volbu učinil spíše jako otec než jako rozumný panovník. Lze tedy zpozorovat určité stoické tendence v podobě laskavosti (viz kapitola 4.6). Na druhou stranu jeden ze základních pilířů stoicismu je následovat svůj rozum a v tomto případě je volba nástupce často označována za nerozumnou. Je také možné, že měl jako otec o synovi zkreslené představy, a i přes to, že na něm určité nedostatky viděl, nedokázal objektivně posoudit, zda je vhodnou volbou pro post císaře.

5.6 Porovnání politických rozhodnutí Marca Aurelia s jeho filozofickým myšlením

V závěru této práce použiji poznatky ze všech předchozích částí, čímž získám odpověď na svou druhou výzkumnou otázku – „Do jaké míry byla politická rozhodnutí Marca Aurelia ovlivněna stoicismem?“

Pro odpověď na tuto otázku je důležité, že sám Marcus Aurelius ve své knize přiznává, že není a ani nemůže být stoprocentním filozofem právě kvůli svému politickému postavení (viz kapitola 3.8). Sám tedy uznává, že jeho stoické přesvědčení a role císaře jsou v určitém konfliktu.

Ačkoliv odpověď na první výzkumnou otázku byla, že Marcus Aurelius opravdu stoikem byl, můžeme vidět, že se ve své knize vyhýbá tématům, která souvisí s jeho vládou, například politika či válka (viz kapitoly 4.8, 4.9). Jeho stoický pohled na tyto věci tedy bohužel neznáme a je možné, že ani on sám některé záležitosti stoicky nevnímal, jelikož patřily mezi jeho hlavní povinnosti jakožto císaře.

Co se týče pronásledování křesťanů za jeho vlády (viz kapitola 5.1), nelze říct, že by příliš jednal podle svých stoických úvah. Porušuje zde jednu ze svých hlavních zásad – být ke všem lidem laskavý. V této záležitosti však nemohl příliš rozhodovat sám za sebe; mor, finanční krize a veškeré další problémy byly římskými občany připisovány právě křesťanům, kteří pro ně byli ztělesněným zlem. Marcus Aurelius si proto nemohl dovolit s nimi příliš sympatizovat, jinak by si zneprátnil římské obyvatelstvo. Křesťané navíc jednali nejen proti státu, ale také proti přírodě a tím tedy proti přesvědčením Marca Aurelia.

V rámci válečného období (viz kapitola 5.2) opět nelze najít mnoho stoických tendencí. Válka obecně je proti stoicismu, ačkoliv se, jak jsem již zmiňoval výše, tomuto tématu Marcus Aurelius ve svém díle vyhýbal. Podobně jako s křesťany, ani v tomto případě se císař nemohl rozhodovat zcela sám za sebe a musel plnit svou povinnost vůči Římu a jeho občanům. Svou pozici bral velmi vážně a zodpovědně a stejně tak ochranu Říma. Válka a masakry barbarů se tedy dají označit jako „proti-stoické“, nicméně Marcus Aurelius v nich nestál v roli agresora, nýbrž bránil svou zemi. Stoické tendence se zde ukazují pouze v tom, že Marcus Aurelius údajně Germány obdivoval za jejich ctnostný život v souladu s přírodou.

Rozhodnutí v souladu se stoickými zásadami ovšem můžeme pozorovat v kapitole 5.3, která se zabývá finanční krizí a reformami, jež Marcus Aurelius jako císař učinil. Přesto, že mohl finanční krizi řešit zvýšením daní a tím zatížit životy občanů, rozhodl se místo toho rozprodat císařský majetek a sám jít příkladem střídmeho života. Mimo to se také snažil lidem ulehčovat život, především sirotkům, obyčejným lidem, ale i ženám. Císař měl také výhrady vůči gladiátorským zápasům a za jeho vlády se tak konaly pouze, když to bylo nutné pro společenské dobro a stabilitu. Výrazně také omezil stavební činnost, v čemž také můžeme vidět určité stoické tendence (neměl zájem stavět své sochy, posmrtnou slávu považoval za povrchní).

V další kapitole je přiblížen jeho vztah se Senátem a plnění některých z jeho vladařských povinností. Lze konstatovat, že obecně plnil své císařské povinnosti v souladu se stoicismem. Svůj císařský post bral zodpovědně, k Senátu se choval vždy s respektem, ačkoliv nemusel.

Jeho stoické přesvědčení lze spatřovat převážně v jeho soudní činnosti, při níž se všemi případy zabýval poctivě a snažil se dosáhnout spravedlnosti. V mnoha případech dal přednost laskavosti před zákonem.

V poslední kapitole jsou přiblíženy okolnosti zvolení nástupce Marca Aurelia. Především toto rozhodnutí bývá jinak „perfektnímu“ císaři vyčítáno. Rozhodnutí bylo nerozumné, tudíž se nedá považovat za příliš stoické. Z jiného úhlu pohledu můžeme pozorovat stoické tendence v podobě laskavosti vůči Commodovi. Kdyby ho nezvolil za svého nástupce, Commodus by byl pravděpodobně zabit.

Do jaké míry tedy byla rozhodnutí Marca Aurelia ovlivněna stoicismem? Zde považuji za obecně platný výrok Marca Aurelia o něm samém – tedy, že kvůli svému postu císaře nemůže být filozofem „na plný úvazek“. Marcus Aurelius byl především císařem. V mnoha ohledem byl velmi dobrým a oblíbeným císařem a k tomu zcela jistě dopomohlo jeho stoické vnímání života. Ne vždy ovšem dovolil, aby stoicismus ovlivnil jeho rozhodnutí, především v důležitých záležitostech, na kterých mohl záviset osud Říma (pronásledování křesťanů či válečné konflikty). V rozhodnutích, které činil víceméně sám za sebe, jako byly soudní rozhodnutí, reformy, řešení finanční krize či chování vůči lidem, jednal v mnoha případech podle zásad stoicismu.

Závěr

Hlavním cílem této práce bylo zjistit, zda a jak stoicismus ovlivnil Marca Aurelia a jeho politická rozhodnutí. Práce je rozdělena na dvě výzkumné otázky, první otázka se ptá, zda, případně do jaké míry, byl Marcus Aurelius stoickým filozofem. Druhá otázka pak zkoumá, do jaké míry byla jeho politická rozhodnutí stoicismem ovlivněna.

V úvodu práce se nachází stručné seznámení s teorií a obecnými zásadami stoicismu, které slouží jako pozadí tématu. Poté je nastíněn život a dílo dvou stoických filozofů, Senecy a Epiktéta, což je pro zodpovězení první výzkumné otázky esenciální.

Následně byla provedena analýza knihy *Hovory sobě*, ze které byly čerpány filozofické úvahy Marca Aurelia. Zde jsem kromě jiného zjistil, že sám Marcus Aurelius přiznává, že nemůže být filozofem „na plný úvazek“ kvůli svému politickému postavení. Po rozboru jeho knihy byly porovnávány jeho názory na jednotlivá témata s názory ostatních stoiků, v tomto případě Senecy a Epiktéta. Marcus Aurelius byl ve většině z nich v souladu se stoickými myšlenkami. Výjimkou bylo téma sebevraždy, na nějž se jejich názory lišily. Zatímco stoiky byla sebevražda obecně schvalována, Marcus Aurelius ji většinou odmítal. Zároveň bylo zjištěno, že se některým tématům, jako je válka nebo politika, ve své knize vyhýbal, a jeho filozofický pohled na tyto věci tudíž není znám. Odpovědí na mou první výzkumnou otázku tedy je, že až na drobné odchylky byl Marcus Aurelius věrným představitelem stoicismu.

Z politických rozhodnutí Marca Aurelia jsem ovšem zjistil, že ne vždy jednal podle svého stoického přesvědčení. Především v závažných věcech, jako bylo pronásledování křesťanů či válečné konflikty, jednal často v přímém rozporu se stoicismem. Válka, která tomuto vladaři nebyla cizí, je například jednou z věcí, jež stoikové obecně kritizovali a považovali za špatnou. Je však nutné vzít v úvahu, že jako císař svými činy nebyl zodpovědný jen za sebe, nýbrž za osud celé říše a všech jejích občanů, což pravděpodobně mělo vliv na jeho rozhodnutí v takto zásadních otázkách.

Naopak ve věcech, o nichž mohl rozhodovat čistě svým jménem, například v rámci soudních rozhodnutí, dílčích reforem či vztahu k lidem, ve většině případů jednal v souladu se stoicismem. Došel jsem tedy k závěru, že i přes to, že si Marcus Aurelius jistě zaslouží titul „filozofa na trůně“, nesmíme zapomenout, že byl v první řadě pečlivým a zodpovědným císařem a pak až filozofem. Odpovědí na mou druhou výzkumnou otázku tedy je, že do rozhodnutí, která nečinil čistě sám za sebe, nýbrž za celý Řím, se stoicismus propisoval jen zřídka. Naopak do rozhodnutí, která císař činil čistě svým jménem (např. soudní rozhodnutí

apod.), se stoicismus propisoval do velké míry. Stoicismus pro Marca Aurelia zůstal pouze filozofií, převážně pak jakýmsi „etickým pomocníkem na cestě životem“. Nesnažil se stoicismus přetvořit na politickou ideologii či dogma, ale následoval jeho myšlenky v osobním životě a aplikoval je na dílčí politická rozhodnutí, v nichž mohl bez problému rozhodovat sám za sebe.

V návaznosti na tuto práci by bylo zajímavé zkoumat, zda, a případně jak, ovlivňuje filozofie politická rozhodnutí v dnešní moderní době a jestli by mohla mít filozofie jako taková důležité místo v politice také do budoucna.

Summary

The main aim of this thesis was to find out whether and how Stoicism influenced Marcus Aurelius and his political decisions. The thesis is divided into two research questions, the first question answers whether, or to what extent, Marcus Aurelius was a Stoic philosopher. The second question examines to what extent his political decisions were influenced by Stoicism.

The introduction to the thesis provides a brief explanation of the theory of Stoicism and its general principles, which creates the background for the topic. The life and work of two Stoic philosophers, Seneca and Epictetus, are then outlined, which is essential for answering the first research question.

An analysis is then made of the book *Meditations*, from which the philosophical reflections of Marcus Aurelius are drawn. Among other things, I found out that Marcus Aurelius himself admits that he cannot be a "full-time" philosopher because of his political position. After an analysis of his book, his views on particular topics are compared with those of other Stoics, concretely Seneca and Epictetus. Marcus Aurelius was in accordance with Stoic ideas in most of the topics. The exception is the subject of suicide, on which they have a different view. While Stoics generally approved of the idea, Marcus Aurelius usually rejected it. I also ascertained that he avoids certain topics, such as war or politics, in his book and so his philosophical view on these matters remains unknown. The answer to my first research question then is that Marcus Aurelius was a rightful representative of Stoicism, except for minor deviations.

However, it is obvious from Marcus Aurelius' political decisions that he did not always act according to his Stoic convictions. Especially in serious matters such as the persecution of Christians or warfare, he often acted in direct contradiction to Stoicism. War, which the emperor was no stranger to, is for example one of the things that Stoics generally criticized and considered wrong. However, it is important to take into account that as an emperor Marcus Aurelius did not bear responsibility only for himself but for the faith of the whole empire, which probably had an impact on his decision-making in such important matters.

On the other hand, in matters that he could decide solely in his name and not in the name of the empire, such as judicial decisions, particular reforms or relations with the people, he usually acted in accordance with Stoicism. I, therefore, conclude that although Marcus

Aurelius certainly deserves the title of “the philosopher king”, we must not forget that he was first and foremost a dutiful and responsible emperor, and then a philosopher. So, the answer to my second research question is that Stoicism influenced the decisions Marcus Aurelius made not purely in his name, but in the name of the whole empire, only rarely. On the other hand, the decisions that the emperor made purely on his behalf (e.g., judicial decisions, etc.) were very much influenced by the Stoic philosophy. Stoicism remained only a philosophy, but mostly a kind of "ethical helper on the path of life" for Marcus Aurelius. He did not try to transform Stoicism into a political ideology or dogma but followed its ideas in his personal life and applied them to partial political decisions that he made for himself.

Following on from my work, it would be interesting to examine whether, or how, philosophy influences political decisions in modern times and whether philosophy itself could have an important place in politics in the future.

Seznam zkratek

Epiktétos

Ench.	Enchiridion	Rukojeť
Dia.	Diatribai	Rozpravy

Marcus Aurelius

Ta ei.	Ta eis heauton	Hovory sobě
--------	----------------	-------------

Seneca

Epis.	Epistulae Morales Ad Lucilium	Dopisy psané stoikem
De con.	De Consolatione	Útěchy
De Ir.	De Ira	O hněvu
De Tranq.	De Tranquillitate Animi	O klidu duševním

Použitá literatura

Knižní zdroje

AURELIUS, Marcus. 2011. *Hovory sobě*. Praha: Arista and Baset. ISBN 978-80-86410-63-0.

ASMUS, Valentin Ferdinandovič. 1986. *Antická filozofie*. Praha: Svoboda.

BIRLEY, Antony R. 2001. *Marcus Aurelius: A Biography*. New York: Routledge. ISBN 0-415-17125-3.

DÍOGENÉS LAERTIOS. 1995. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna. ISBN 80-901916-3-0.

EPICTETUS. 1957. *Rukojeť – Rozpravy*. Praha: ČSAV.

HOŠEK, Radislav a Václav MAREK. 1990. *Řím Marka Aurelia*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0083-4.

KUČEROVÁ, Eliška. 1989. Lucius Annaeus Seneca. *Přemožitelé času 12*. Praha: MON, 84-86.

LONG, Anthony A. 2003. *Hellénistická filozofie: Stoikové, epikurejci, skeptikové*. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-7298-077-7.

MCLYNN, Frank. 2009. *Marcus Aurelius: A Life*. Da Capo Press. ISBN 978-0-306-81830-1.

MOORE, Michael. 2020. *Klasická filozofie v kostce*. 1. Praha: Euromedia. ISBN 978-80-242-6531-5.

RIDDLE, John M. 2016. *A history of the Middle Ages, 300–1500*. 2. vydání. United Kingdom: Rowman & Littlefield. ISBN 9781442246843.

RIST, John M. 1998. *Stoická filozofie*. Praha: OIKOYMENH. ISBN 80-86005-06-5.

SENECA. 1928. *O klidu duševním*. Praha: Bohuslav Hendrich.

SENECA. 1977. *Útěchy*. Praha: Odeon.

SENECA. 2011. *Moral essays. With an English translation by J.W. Basore*. London: Nabu Press. ISBN 978-1179367545.

SENECA. 2018. *Dopisy psané stoikem*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 978-80-87950-51-7.

SVOBODA, Ludvík. 2011. Předmluva. V: AURELIUS, Marcus. *Hovory sobě*. Praha: Arista and Baset, s. 7-24. ISBN 978-80-86410-63-0.

SVOBODA, Karel. 1957. Epiktetův život, dílo, myšlenky. V: EPICTETUS. *Rukojet' – Rozpravy*. Praha: ČSAV, s. 5-14.

WITSCHER, Elliot. 2019. The Role of Stoic Philosophy in Military Leadership and Values. Young Historians Conference, 17.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. 1995. *Dějiny psané Římem*. Praha: Český spisovatel. ISBN 80-202-0560-8.

Internetové zdroje

BAPTISTE, Jean. 2020. Was Marcus Aurelius really a Stoic philosopher? No, according to this Historian. *Unregardstoicien* [online]. 19. 1. 2020 [cit. 2022-04-25]. Dostupné z: <https://unregardstoicien.medium.com/was-marcus-aurelius-really-a-stoic-philosopher-no-according-to-this-historian-f087f76cb67>

DINUCCI, Aldo a Kai WHITING. 2021. How religious were the stoics?. *The Stoic Gym* [online]. 04/2021, 3(4) [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://thestoicgym.com/sites/default/uploads/fb6e2c27743bf2017181c953447b1802.pdf>

EVANS, Jules. 2012. An interview with Martha Nussbaum on Neo-Stoicism. *The History of Emotions Blog* [online]. 22. 11. 2012 [cit. 2022-04-23]. Dostupné z: <https://emotionsblog.history.qmul.ac.uk/2012/11/an-interview-with-martha-nussbaum-on-neo-stoicism/>

LEBELL, Sharon. 2013. *The Art of Living: The Classical Manual on Virtue, Happiness, and Effectiveness* [online]. HarperCollins [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/the-art-of-living-the-classical-manual-on-virtue-happiness-and-effectiveness-best-pdf-d187643114.html>

LONGLEY, Max. 2020. Justus Lipsius, Godfather of Christian Neostoicism. *Modern Stoicism* [online]. 20. 6. 2020 [cit. 2022-04-23]. Dostupné z: <https://modernstoicism.com/justus-lipsius-godfather-of-christian-neostoicism-by-max-longley/>